

Förbundet Kommunist, trotskismen och övergångssamhällena

Innehåll

Introduktion	1
Vägen från kapitalism till kommunism	2
Några viktiga punkter i artikeln.....	4
Begreppen för övergången	5
Trotskismens övergångssamhälle.....	15
Värdelagen och övergångssamhället	30
Några anmärkningar till artikeln	30
Svar till TC	33

Introduktion

När det gällde de sk övergångssamhällena, dvs Sovjet/Östeuropa och Kina, så anknöt Förbundet Kommunist (FK) till maoistiska teorier, där särskilt fransmannen Charles Bettelheim fungerade som inspirationskälla.

Detta ledde till att FK såg mycket negativt på utvecklingen i Sovjet-blocket, medan man ansåg att Kina var inne på rätt väg. Denna uppfattning utvecklade man närmare i boken [Kina – klasskampen går vidare](#) och i ett stort antal skrifter och artiklar (bl a i den teoretiska tidskriften *Kommunist*), där man givetvis attackerade de som ifrågasatte FK:s uppfattning, och i synnerhet de trotskistiska ståndpunkterna¹. Debatt om övergångssamhällena fördes under flera år mellan FK och de svenska trotskisterna. I detta sammanhang hamnade ofta Kina i blickfånget.

Men tyvärr överensstämde inte verkligheten med FK:s teorier. Det dröjde därför inte särskilt länge förrän FK:s syn på Kina krackelerade, eftersom utvecklingen av såväl den kinesiska inrikespolitiken som utrikespolitiken gjorde det allt svårare att se Kina som det stora föregångslandet, vilket starkt bidrog till att FK-skutan tappade farten, fick slagsida och till slut kapsejsade (FK upplöstes redan 1982).

Sedan tidigare finns på marxistarkivet artikelsamlingen [Om Förbundet Kommunist](#). Där ingår bland annat artikeln ”Förbundet Kommunists övergångssamhälle: Arbetarmakten får vänta”, som är den artikel som *Kommunist*-redaktionen främst polemiserar mot nedan.

Se även [Debatt om supermaktsteorin, Sovjet och imperialism](#) (där det även ingår en artikel ur FK-tidskriften *Kommunist*).

Artiklarna nedan är från *Kommunist* 1974-75. Huvudartikeln är ett generalangrepp på RMF (de dåvarande svenska trotskisterna), medan den andra är ett meningsutbyte om en detalj i huvudartikeln. Denna återspeglar att FK självt hade problem att få rätsida på sin teori om övergångssamhällena.

För ett utförligt RMF-svar på *Kommunist*-artikeln, se [Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta](#).

Martin F (25/4 2016)

¹ Se t ex Feiwei Kupferbergs [Klassförhållandena i Sovjetunionen: en kritik av trotskismen och stalinismen](#).

Vägen från kapitalism till kommunism

Ur *Kommunist* 18

Trotskismen växte fram i kritiken av den stalinistiska utvecklingen i Sovjetunionen och den internationella kommunistiska rörelsen. I denna kritik finner dagens trotskister en fullt utvecklad teori. Revolutionärerna har bara att välja mellan trotskismens i det närmaste färdiga schema eller att sjunka ner i det stalinistiska träsket. Det är denna teori om ”de två polerna” som upprätthåller trotskismen.

Men trots att trotskismen haft en ”färdig” teori i 40 år så har den aldrig lyckats slå igenom. Det är först det kinesiska exemplet och kulturrevolutionen som möjliggjort en kritik från vänster av Sovjetunionen. Orsakerna till detta har Samir Amin beskrivit:

”Orsaken beror dels på trotskismens oförmåga att gå vidare, förbi den döde 'profeten', dels på att den själv fastnade i sin tids ekonomistiska position; om detta vittnar 'beklagandet' av den tyska revolutionens misslyckande, påståendet om nödvändigheten av en 'socialistisk ackumulation', dvs av att 'hinna i fatt för att sedan gå förbi', och därigenom också av att reproducera den slags arbetsfördelning som utmärker kapitalismen och av att bryta alliansen arbetare-bönder från 1917 genom att låta bönderna finansiera denna industrialiseringsmodell, etc. På detta område skulle Stalin ta hem spelet.

Den kinesiska erfarenheten skulle ge en möjlighet att komma ur den snäva debatten om vilka 'medel' som skulle användas för denna typ av 'byggande av socialismen' ... Genom att från början formulera en radikal kritik av målet, dvs genom att vägra reducera socialismen till en 'kapitalism utan kapitalister' och istället ifrågasätta de kapitalistiska modellerna för industrialisering, för teknologi, för organisation och hierarki, för arbetsdelning, för urbanisering, för konsumtion, för utbildning etc, genom att avslöja dessa modellers icke-neutrala karaktär, bestämde sig Kina för att se övergångsproblematiken på ett radikalt annorlunda sätt.”¹

Det är emellertid inte bara utanför de egna leden som den trotskistiska teorin inte har accepterats. Ett flertal gånger har Fjärde Internationalen (FI) splittrats just på frågan om Sovjetunionen och Östeuropa.² Inte ens för trotskisterna själva tycks den egna teorin vara opproblematiske!

Trots dessa ständiga nederlag uttrycker sig trotskisterna alltid lika självsäkert. I de två skrifter som de utgivit på svenska om övergångssamhället³ framställs den trotskistiska teorikonstruktionen som mer eller mindre färdig. Uppgiften är nu bara att försvara den. Detta präglar också artikeln i *Fjärde Internationalen* 1-2/74, RMFs teoretiska organ, där man förvånas över att Förbundet KOMMUNIST har ”mage att påstå att trotskisternas syn på övergångssamhället skulle vara felaktig”, när vi samtidigt inte säger oss sitta inne med en fullt utvecklad teori själva.

Den nämnda artikeln är en kritik av Förbundets KOMMUNISTs Grundsatsers behandling av övergångssamhället. Den är fylld av medvetna felläsningar, insinuationer och demagogiska finter. När de svenska trotskisterna skall visa att förutsättningarna för ”verklig arbetarmakt”

¹ *Zenit* nr 37, sid 30. [Se Samir Amin: [Mot en ny strukturell kris för kapitalismen?](#)]

² Den viktigaste splittringen ägde rum i början av 50-talet, då flera grupper (bl a nuvarande Lutte Ouvrier och International Socialists) lämnade ”Internationalen” pga motsättningar i fråga om de nyupprättade ”folkdemokratiernas” samhällskaraktär. ”Internationalens” ledning (bl a Mandel) ansåg att de var ”deformerade arbetarstater”, dvs att de var arbetarstater i kraft av de vidtagna nationaliseringarna, samtidigt som de till skillnad från Sovjetunionen inte ”degenererat”, utan skapades ”deformerade”, eftersom arbetarklassen redan från första början var skild från makten.

Se *International Socialism*, juli 1973.

³ Charlier: [Är Sovjetunionen kapitalistiskt?](#) En redovisning av Fjärde Internationalens ståndpunkter, Halmstad 1971. Mandel: [Övergångssamhället](#). Föredrag i Lund 15. 5 1972.

föreligger omedelbart efter revolutionen och därmed är något som föregår ett socialistiskt samhälle⁴ plockar de fram några Lenincitat som talar om socialismen som en period av klassernas *avskaffande*, men tolkar dem som om klasserna, och därmed arbetarklassen och arbetarmakten, skulle ha *avskaffats* under socialismen. När redaktionen (= artikelförfattarna) sedan upptäckt att Lenin använder en *processterm* (avskaffande) skriver man i *Fjärde Internationalen* 3/74 att det var ett korrekturfel, men nämner givetvis inte att deras mest avgörande bevisföring därmed också faller.

De anklagar oss också för att acceptera expert- och byråkratvälde, för att lite längre fram i artikeln kritisera oss för att vara fixerade vid arbetsdelningens upphävande, dvs avskaffandet av experternas och byråkraternas särställning.

Att fästa sig vid alla de trotskistiska kortkonster som *Fjärde Internationalens* artikel uppvisar och ge RMF ett svar punkt för punkt skulle vara att dölja en verklig kritik med pajkastningens finesser. Istället skall vi inrikta vår kritik mot den trotskistiska teorikonstruktionen som sådan, framför allt mot dess främsta företrädare Trotskij och Mandel. Mandel är sedan lång tid FIs tongivande teoretiker och har även en ställning som marxist utanför trotskisternas egna led. Det finns därför anledning att göra en kritisk granskning av några av hans teorier och även av deras ursprung – Trotskij's analys av Sovjetunionen. En sådan kritik måste också, om den skall ha någon mening, utveckla de enklaste bestämmelserna för en vetenskaplig analys av övergångssamhället.

Artikeln är i vissa stycken svårtillgänglig. Det beror både på ämnets svårighetsgrad och på författarnas bristande pedagogiska förmåga. Vi har emellertid inte kunnat göra den verkligt djupgående vetenskapliga analys som skulle ha krävts för att göra framställningen lättillgängligare. Den som känner sig behöva börja med en enklare framställning hänvisar vi till Grundsatserna.

Syftet med artikeln är att tillsammans med kritiken av trotskismen göra en framställning av några av de teoretiska grundvalarna för Grundsatsernas behandling av övergången från kapitalism till kommunism. Den syftar däremot inte till att utveckla en teori för övergångssamhället eller att bestämma Sovjetunionens samhällskaraktär. Det senare är på modet bland både stalinister och trotskister, men båda saknar de täckning för sina ”bestämningar” i utarbetade teoretiska begrepp och i konkreta analyser. Någon konkret behandling av de existerande övergångssamhällena finns inte i artikeln annat än i form av illustrationer. Det beror på att vi utgår från hur kapitalismens motsättningar upplöses i en övergång till kommunismen, dvs från kapitalismens mer abstrakta tendenser, medan dagens övergångssamhällen (med få undantag) dominerades av en förkapitalistisk sektor före revolutionen.

Till våra utgångspunkter hör att vi förkastar den rent idealistiska föreställningen att enskilda individers handlande (Lenin, Trotskij, Stalin, etc) skulle kunna förklara historien. Varken Stalins eller Chrustjjevs övertagande av ledningen för Sovjetunionens Kommunistiska Parti (SUKP) förklarar varför Sovjetunionen blivit vad det är. Inte heller finner man förklaringen genom att söka efter varför just Stalin eller Chrustjev kom i ledningen, för det leder bara till att man finner en mängd mer eller mindre troliga ”orsaker”. Det leder till antaganden och inte till vetenskaplig förklaring.

Istället måste vi försöka att närma oss övergångssamhällets inre rörelselagar. Vi måste finna de centrala begreppen för övergången från kapitalism till kommunism. För detta har vi i första hand använt oss av *Kapitalets* första band och ”Resultate des unmittelbaren Produktions-

---

⁴ *Fjärde Internationalen* nr 1-2/74, sid 42, sp 1 och 2. [syftar på artikeln ” Förbundet Kommunists övergångssamhälle: Arbetarmakten får vänta” som finns i artikelsamlingen [Om Förbundet Kommunist.](#)]

prozesses”,⁵ som från början var tänkt att ingå i första bandet av *Kapitalet*. I dessa källor finns analyser av varuproduktionen, som är giltiga för övergången till kommunismen, eftersom varuproduktionen inte upphävs förrän med det fullt utvecklade kommunistiska samhället. Eller’ rättare sagt: det fullt utvecklade kommunistiska samhället äger sin bestämning genom den upphävda varuproduktionen och arbetsdelningen. För analysen av den senare utgår vi först och främst från ”Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses”, *Kapitalets* första band och Engels’ *Anti-Dühring*.

Artikelns *första avdelning* är ett försök att sammanställa dessa grundläggande analyser. Samtidigt försöker vi utifrån begreppen varuproduktionens och arbetsdelningens upphävande bestämma övergångens allmänna karaktär. Den *andra avdelningen* ägnas åt några väsentliga begrepp i den trotskistiska teorin, som alla kan härledas från deras uppfattning av varuproduktionen och arbetsdelningen. Här finns bl a deras produktivkraftsbegrepp, byråkrati-begreppet och begreppet för lönearbete och kapital, dvs för kapitalförhållandet. Denna andra avdelning avslutas med en kort granskning av trotskisternas kritik av Förbundet KOMMUNIST i *Fjärde Internationalen* 1-2/74.

Några viktiga punkter i artikeln

* Proletariatets diktatur, övergången från kapitalism till kommunism, är uppdelad i två perioder. Den första utvidgar arbetets *formella* underordnande under arbetarklassens herravälde. Det rör sig här alltså om en utvidgad *arbetarkontroll* över en arbetsprocess vars former i huvudsak är kapitalistiska. Den andra perioden för in en utvidgad *arbetarmakt*, arbetets *reella* underordnande under arbetarklassen. Här fullföljs omvandlingen av hela produktionssättet. Övergångsperioden är alltså en *omvandling* av och *brytning* med det kapitalistiska produktionssättet – kombinationen av produktionsförhållanden och produktivkrafter – och den förmedlas genom *klasskampen*.

* De grundläggande kännetecknen för det kommunistiska produktionssättet är *varuproduktionens och arbetsdelningens upphävande*. Motsatsparet plan-marknad döljer här mer än det klargör, för även en ”central plan” kan behandla arbetet som abstrakt, dvs mäta det efter kvantitet istället för efter kvalitet. Detta resulterar bl a i slöseri och i att arbetsprodukterna får en låg kvalitet, helt enkelt att produktionen egentligen inte i första hand är en produktion av bruksvärden. Varuproduktionen kvarstår. En sådan ”plan” döljer de verkliga, konkreta samhälleliga rörelserna istället för att låta dem framträda som de är. Därmed behåller det intellektuella arbetet sin dominerande ställning. Och så länge det intellektuella arbetet är skilt från det manuella, så härskar fortfarande maskinen över arbetaren. Arbetet kan inte reellt underordnas arbetarklassen, ingen arbetarmakt utvecklas, och därmed kan heller ingen övergång till kommunismen äga rum.

* För trotskisterna är den drivande kraften, motorn i övergången, inte klasskampen utan en strävan *till ökad produktivitet och arbetardemokrati*. De ser produktivkrafterna som något neutralt, som bara skall växa rent kvantitativt. Detta beror på att de inte förstår den verkliga betydelsen av varuproduktionens och arbetsdelningens upphävande.

* Istället för att se *distributionens* struktur som bestämd av *produktionens* struktur skiljer trotskisterna dessa åt och ser övergångssamhällets grundläggande motsättning som en motsättning mellan icke-kapitalistisk produktion och borgerlig distribution. Eftersom produktionen betraktas som socialiserad i och med den statliga planeringen, så förflyttas kampen till distributionens område, till en kamp om makten över fördelningen. Marxismen förvandlas till borgerlig sociologi. Detta felaktiga synsätt förklarar för trotskisterna också byråkratin ställning. Byråkratin blir till en ”utväxt” på samhället, Sovjetunionen blir en ”degenererad

⁵ Boken finns också i dansk översättning, ”Resultater af den umiddelbare produktionsproces”, Modtryk 1974.

arbetarstat”.

* I trotskisternas produktivkraftsbegrepp och byråkratibegrepp döljer sig ett åtskiljande av politik och ekonomi. Kampen mot byråkratin har för dem inget med produktionens organisering att göra, eftersom produktionsprocessens utveckling bara ses som en kvantitativ tillväxt av produktivkrafter. Det politiska herraväldet ses som något totalt åtskilt från ett ekonomiskt herravälde. För trotskisterna garanteras socialismens utveckling av arbetar-demokratin (på politikens område) och den förstatligade produktionen (på ekonomins område). I detta enkla schema framstår alla problem med övergången som lösta. Genom att med utgångspunkt i begreppen arbetets formella respektive reella underordnande under arbetarklassen, samt varuproduktionens och arbetsdelningens upphävande, kan vi övervinna detta totala åtskiljande av ekonomi och politik. Därmed läggs också grunden för en riktig förståelse av övergångssamhället, och vi kommer att kunna ge svar på frågor som:

- Vad garanterar att arbetarråden får ett innehåll av proletär makt?
- Vad garanterar att de inte underordnas planerare och byråkrater?
- Vad garanterar att de förstatligade företagen producerar för arbetarklassens behov?
- Vad garanterar att inte en återgång till kapitalismen sker?

Begreppen för övergången

Formellt och reellt underordnande

För att förstå det kommunistiska samhällets framväxt måste vi finna de begrepp som kan uttrycka denna process. Genom att gå tillbaka till Marx' analyser av övergången från feodalism till kapitalism, och framför allt till hans analyser av det specifikt kapitalistiska produktionssättets framväxt, kan vi förstå karaktären av de begrepp vi har att använda oss av.

Dessa Marxanalyser kan inte reduceras till hur en arbetarklass, som står gentemot ett kapital, skapades, dvs till den s. k. ursprungliga ackumulationen och omvandlingen av bönder och hantverkare till ”fria” arbetare (fria från egendom och fria att sälja sin arbetskraft), eftersom arbetet, enligt Marx, vid kapitalförhållandets början bara i formell mening var underordnat kapitalet. Inte förrän med maskinindustrins och den moderna vetenskapens framväxt utvecklas det specifikt kapitalistiska produktionssättet, vilket är detsamma som att arbetet i reell mening underordnas kapitalet.⁶

Begreppet ”underordnande” (subsumtion), eller egentligen, ”övergången från arbetets formella till dess reella underordnande under kapitalet”, står i motsättning till alla vulgära uppfattningar av det kapitalistiska ägandet och herraväldet. Det står i motsättning till uppfattningen av maskinindustrin, städerna osv som något oproblematiskt och neutralt.

Historiskt sett tillägnar sig kapitalet den givna arbetsprocessen som den är från hantverksproduktionen. Förlagskapitalisten, ”köpmannen”, lägger ut arbete till olika hantverkare eller samlar ihop dem under ett tak, men de arbetar på samma vis som tidigare. Produktivkrafterna förblir alltså på samma nivå före och just efter tillägnelsen.

Denna produktionsprocess blir kapitalistisk genom att arbetsdagen förlängs utöver det som är nödvändigt för arbetarens försörjning, dvs att mervärdeproduktionen är absolut.⁷ Denna form av mervärdeproduktion utgör en värdeskapande process, som har sin motsvarighet i en bestämd form av arbetsprocess som enbart i formell mening är underordnad kapitalet.

Så snart mervärdeproduktionen startat kommer emellertid med tvingande nödvändighet

⁶ Se Marx, *Kapitalet I*, Uddevalla 1970, sid 444-45, och *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*, Frankfurt 1968, sid 45-64.

⁷ *Kapitalet I*, sid 153-271 och 443-67.

kapitalets egen logik att söka sig en form för själva arbetsprocessen, som bättre svarar mot dess behov av att förmera sig självt. När så kapitalet verkligen tillägnar sig arbetsprocessen får det formen av en revolutionering av de givna produktivkrafterna, inte bara deras nivå höjs, utan hela deras karaktär förändras. Arbetets formella underordnande under kapitalet förvandlas till dess reella underordnande. Produktionen av absolut mervärde övergår i produktion av relativt mervärde. Först genom detta utbildas det specifikt kapitalistiska produktions sättet.

”Som påvisats utgör detta /den förhandenvarande arbetsprocessens, t ex hanverksmässigt arbete, underordning under kapitalet, vår anm/ alltså en stor kontrast till det med den kapitalistiska produktionens fortgång framväxande specifikt kapitalistiska produktions sätt e t (arbete i stor skala etc), som samtidigt med förhållandet mellan de olika produktionsagenterna revolutionerar detta arbetes art och hela arbetsprocessens reella utseende. Det är i motsats till det sistnämnda underordnandet, som vi kallar det hittills betraktade underordnandet av arbetsprocessen under kapitalet (underordnandet av ett redan före kapitalförhållandet utvecklade arbetssätt under detsamma /kapitalförhållandet, vår anm/) *för arbetets formella underordnande under kapitalet.*”

”Det allmänt karakteristiska hos det formella underordnandet /under kapitalet/ består /vid det reella underordnandet/, dvs arbetsprocessens direkta underordning under kapitalet, på vilket sätt den än bedrivs teknologiskt. Men på denna grund reser sig ett teknologiskt och i övrigt specifikt produktions sätt, som omvälvver arbetsprocessens reella natur och dess reella betingelser, – det kapitalistiska produktions sättet. Först när detta inträder äger arbetets reella underordning under kapitalet rum.”

”*Produktion för produktionens egen skull* – produktionen som sitt eget föremål –, inträder visserligen redan med *arbetets formella underordnande under kapitalet*, så snart det överhuvud blir produktionens omedelbara ändamål att producera *största möjliga och mesta möjliga mervärde*, så snart produktens bytesvärde överhuvud blir det avgörande ändamålet. Emellertid *realiserar* sig denna inneboende tendens i kapitalförhållandet först på ett *lämpligt sätt*, – och blir själv en nödvändig betingelse, också teknologiskt –, så snart det specifikt kapitalistiska produktions sättet och med det *arbetets reella underordnande under kapitalet* har utvecklats sig.”⁸

Arbetets formella underordnande under kapitalet är alltså en övergångsperiod till det specifikt kapitalistiska produktions sättet. Kapitalet har till en början enbart föst samman hantverkare under sin egen ledning. Men så fort någon av de sammanfösta får möjlighet kommer han att starta egen tillverkning, för som hantverkare äger han fortfarande sin arbetsskicklighet. Denna period kännetecknas av vad Marx kallar ”samverkan”,⁹ och är bestämd av *utvidgningen av arbetets formella underordnande under kapitalet*.

Senare under manufakturperioden och i än högre grad när storindustrin växer fram förvandlas arbetaren till ett ”maskintillbehör”, han förlorar sin arbetsskicklighet som istället vävs in i arbetets omedelbara organisering., i själva teknologin. Denna process bestäms av *utvidgningen av arbetets reella underordnande under kapitalet*. Övergången från manufaktur till storindustri uttrycker alltså kapitalets alltmer reella underordnande av arbetet under sitt herravälde.

Under den första perioden har den kapitalistiska produktionsprocessen (kapitalets produktionsprocess) ännu inte fått ordentligt fotfäste. Den process som utvidgningen utgör kan fortfarande vändas tillbaka. Den andra perioden var endast en utveckling enligt den kapitallogik som genom ”samverkan” redan var etablerad. Dess logiska form, det specifikt kapitalistiska produktions sättet, tog endast lite tid för att utvecklas. Medan arbetaren under den första perioden ”sålde sin arbetskraft för att han saknade de materiella medlen för att producera varar”, vägrar han arbetskraft under den andra perioden överhuvud ”att göra tjänst

⁸ *Resultate...*, sid 47, 60 och 63.

⁹ Se *Kapitalet I*, sid 280-92.

om den inte säljs till kapitalet. Den fungerar nu endast i ett sammanhang, nämligen i kapitalistens verkstad och detta sammanhang existerar först efter arbetskraftens försäljning.”¹⁰

Proletariatets diktatur, övergången till kommunismen, är på samma vis som övergången till kapitalism uppdelad i två perioder. Den första uttrycker utvidgningen av arbetets formella underordnande under arbetarklassens herravälde, alltså utvidgningen av arbetarkontrollen. Medan den andra uttrycker utvidgningen av arbetarmakten, utvidgningen av arbetets reella underordnande under arbetarklassen, under arbetarklassen i dess upphävande. Detta är ingen enkel analogi, utan har tvärtom sin grund i att *arbetarklassen med nödvändighet måste tillägna sig den historiskt givna arbetsprocessen som den är, en arbetsprocess som fortfarande är ett uttryck för det kapitalistiska produktionssättet med dess organisering av arbetet.*

”Det som vi här har att göra med, är inte ett kommunistiskt samhälle som utvecklats på sin egen grundval, utan tvärtom ett som framgår just ur det kapitalistiska samhället och som i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt ännu bär märkena efter det gamla samhället ur vars sköte det växer fram.”¹¹

”Det kommunistiska samhället som utvecklats på sin egen grundval” är bestämt av det kommunistiska produktionssättets framväxt, av utvidgningen av arbetets reella underordnande under arbetarklassen. Till skillnad från utvidgningen av kapitalets reella underordnande av arbetet under sig sker emellertid inte denna utvidgning enligt sin egen logik, utan enligt *klasskampens logik*. Därför kan också denna process vända tillbaka så länge arbetarklassens herravälde inte nått en bestämd nivå. Att se arbetarkontrollen som en fullständig garanti för utvecklingen fram mot kommunismen är inget annat än en enkel analogi med den kapitalistiska utvecklingsmodellen. Det är ett förnekande av klasskampens existens under övergångsperioden.

För att förstå hur det specifikt kommunistiska produktionssättets framväxt måste vi förstå hur detta tar sig uttryck i en omvandling av förhållandena mellan de olika produktionsagenterna, av arbetets art och arbetsprocessens reella utseende (se det första Marxcitatet ovan). Vi måste förstå att det kommunistiska produktionssättets framväxt äger sin bestämning genom varuproduktionens och arbetsdelningens upphävande. I de nästkommande två avsnitten tar vi upp detta. Först därefter har vi möjlighet att göra en lite närmare granskning av den trotskistiska ideologin.

Varuproduktionens upphävande

Bruksföremål kan överhuvud inte bli varor annat än då de är produkter av ”inbördes oberoende privatarbeten”.¹² Först oberoende producenter kommer att kunna producera, inte bara för eget ”bruk”, utan också för ett ”byte”, för någon annans ”bruk”, och denna dubbla existens som bytes- och bruksvärde är varans inre väsen.

Varan äger alltså samtidigt ett bytesvärde och ett bruksvärde. Ett föremåls bruksvärde är bestämt av dess sammansatta användning, medan dess bytesvärde är bestämt av dess rent kvantitativa förhållande till ett annat föremål som det kan bytas mot. Bruksvärdet äger alltid en mångfald av bestämningar. Det är alltid något konkret, medan bytesvärdet alltid är något abstrakt, eftersom det abstraherar från föremålets alla kvalitativa sidor. En hammare har ett visst bestämt bruksvärde om den kan användas till att slå i en viss bestämd spik, i ett visst bestämt trä.

¹⁰ *Kapitalet I*, sid 314.

¹¹ Marx: *Kritiken av Gothaprogrammet*, Stockholm 1938, sid 16.

¹² *Kapitalet I*, sid 63.

Men å andra sidan har denna hammare ett bestämt bytesvärde – ett värde som är bestämt av det i hammaren nedlagda arbetet – för om man abstraherar från hammarens alla kvalitativa sidor så finns där bara abstrakt mänskligt arbete i en viss mängd, alltså ett arbete som pågått en viss tid. Om t ex en hammare byts mot en påse spik så uttrycker deras bytesvärde något gemensamt, att de i sig och var för sig gömmer samma värde, samma mängd nedlagt arbete i allmänhet, samma mängd abstrakt arbete.¹³

En varas värde är alltså inte bestämt av om den är mer eller mindre nyttig, utan den är helt enkelt bara nyttig i något avseende. Varan får inte sitt värde genom själva ”bruket”, utan genom en bestämd samhällelig process. Men härmed står också varuproduktion, produktion för värde, i motsättning till produktion för omedelbara behov. Det finns i varuproduktionen ingen *omedelbar enhet* mellan produktion och konsumtion av ett och samma föremål. Vad som produceras bestäms på en omväg via marknaden.¹⁴

Varuproduktionens upphävande är den process under vilken motsättningen produktion - konsumtion upphävs och dessa båda ges en omedelbar enhet. Det är övergången till en produktion av bruksvärden, till en produktion som är bestämd av *den sammansatta användningen av bruksföremålen*. Men därmed är planen bara det formella medlet för upphävandet av denna motsättning, *eftersom planens direktiv kan vara nära nog lika abstrakta, innehålla i det närmaste lika få bestämmingar, som marknadens ”direktiv”*. Den statliga sektorns produktion är inte bruksvärdeproduktion bara för att den är produktion i och för den statliga sektorn, bara för att den är ”ämnesmässig” produktion. Om produktionen av t ex traktorer inte svarar mot jordbrukets behov kan det inte reduceras till misstag vid planens upprättande, för den ”centrala planens” direktiv (alltså den centrala planen som den *centralt administrerande planen*) är med nödvändighet abstrakta, medan behoven är konkreta. Även i den ”centrala planens samhälle” fördubblas arbetet i abstrakt och konkret arbete. Det samhälleliga arbetet som framställer nyttoföremålen är inte ett kollektivt självmedvetet skapande arbete, utan är i mer eller mindre hög grad reducerat till arbete i allmänhet, till abstrakt arbete. I livet på fabriken framträder detta för arbetare som ett ”uppfyllande av kvoten” eller som ”arbete” i motsättning till ”fritid”.

Motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete är, som vi snart skall se, en av de mer väsentliga motsättningarna för en förståelse av Sovjetunionens utveckling. Den ger upphov till en anarkisk och slösaktig produktion, även om denna till både form och innehåll skiljer sig från den av kapitalet organiserade produktionen. I denna skillnad finns emellertid en hel del oklarheter, som vi inte har förmåga att analysera. Vad är t ex det exakta innehållet i det under den ”centrala planen” producerade ”värdet” som det abstrakta arbetets direkta motsvarighet. Vi låter detta ”värde” här stå som analogi, inte som vetenskapligt begrepp.

Det sätt varpå motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete framträder i Sovjetunionen illustreras av följande citat av Maurice Dobb. Hans rent tekniska syn på planeringsproblemen får honom emellertid att förklara klassfrågor med ”den mänskliga naturen”.

”Följaktligen /företagsledningen tilldelades belöningar efter hur de uppfyllde planmålet/ lönade det sig att göra produkterna tunga istället för lätta om produktionsmålen var satta efter vikten. Det var mer lönsamt att tillverka färre stora och massiva sängar än att göra flera lätta. Förhållandet var likadant med glas och papper. Ännu ett exempel var spik. En skämtteckning i Krokodil visade en gång hur arbetarna i en spikfabrik kommer i en lång rad och bär på en jättestor spik. Texten lyder: 'Fabriken uppfyller sitt produktionsmål'. I andra sammanhang använde man, till exempel, ytan som mått. Pravda berättade om en ny och mycket effektivare typ av ångpanna som ingen ville börja tillverka. Orsaken var att produktionsmålen för ångpannor använde ytan som mått och den nya

¹³ *Kapitalet I*, sid 31-41.

¹⁴ *Kapitalet I*, sid 62-73.

typen var mycket mindre än de som redan fanns i bruk.

Man skulle kunna tro att sådana svårigheter skulle kunna undvikas om man uttryckte produktionsmålen i värdestermer istället (dvs i aktuella partipriser). Men så var inte fallet eftersom värdeberäkningen i detta sammanhang skedde till bruttopris . dvs till det slutgiltiga värdet av produkten i fråga . Därvid medräknades alla material och alla halvfabrikat som använts på tidigare stadier av produktionsprocessen av andra företag och kanske inom andra branscher. Detta uppmuntrade företagen att koncentrera sin tillverkning av produkter som innehöll mycket material och halvfabrikat från andra företag, jämfört med tillskottet från de egna företagen.

Eftersom den mänskliga naturen är vad den är (!), uppmuntrades sålunda produktion av tyg av dyrt material istället för billigt. Av samma anledning användes högkvalitetsstål till verktyg hellre än stål av lägre kvalitet som skulle ha dugt lika bra, varigenom det bättre stålet inte kunde komma till viktigare användning. ... Även bristen på reservdelar (till traktorer och maskiner av alla de slag) som tidvis var allvarlig, sägs ha haft liknande orsaker. När en fabrik hade tillverkat en speciell del, bidrog denna mindre till uppnåendet av produktionsmålen om den såldes lös än om den kombinerades med en massa andra delar (som hade tillverkats någon annanstans) till en färdig traktor." ¹⁵

De ekonomiska reformerna under 60-talet syftade till att råda bot på denna bristande *förbindelse mellan produktion och konsumtion* och på produkternas dåliga kvalitet. Medlet var att införa ändringar i sålda produktionen och profiten som kriterium för planuppfyllelsen och bestämningsgrund för premier och bonus till företagsledarna.¹⁶ Men dessa reformer skapar uppenbarligen ingen omedelbar enhet mellan produktion och konsumtion. De upphäver inte motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete, utan ger denna enbart nya framträdelseformer. En omfattande utvidgning av marknaden på den centralt administrerande planens bekostnad är alltså ingen lösning på den sovjetiska ekonomins problem. Det kommer bara att leda till att den kapitalistiska anarkins traditionella uttryck – överproduktion och arbetslöshet – framträder. Detta visar den jugoslaviska erfarenheten. Den sovjetiska ekonomins bestående problem är emellertid slöseriet. Det beskrivs på följande sätt av Ticktin:

”Det värsta är inte att sovjetiska konsumtionsvaror inte håller lika länge som sina västerländska motsvarigheter, eller ens lika länge som deras ursprungliga formgivare avsåg, eller t o m att speciella lagerlokaler har behövts för att hysa överflödet av produkter som ingen vill ha för att de fungerar så oregelbundet. Detta är i och för sig ett tillräckligt slöseri, men effekterna blir mer kännbara då de appliceras på produktionsvarusektorn. När fler människor är sysselsatta med att reparera maskiner än att producera dem, eller producera konsumtionsvaror, trots ständiga maningar från de s k planerarna, trots alla sorters kvalitetsbelöningar baserade på 50 års användning, står det klart att ekonomins centrala problem är dålig kvalitet.”

”En uppskattning säger att de sovjetiska maskinerna, inklusive försvarssektor, går sönder tre eller fyra gånger så ofta som i USA totalt sett. Därför är det knappast förvånande att Sovjet sysselsätter fler människor med att reparera maskiner än med att framställa dem.”¹⁷

Att den sovjetiska produktionen, annat än rent formellt, skulle vara bruksvärdeproduktion framstår härmed som rent absurt, eftersom bruks-värdeproduktionen är bestämd av den sammansatta användningen av de produkter som produceras.

Den sovjetiska ekonomin äger alltså en egen logik, en egen självrörelse, som inte alls har någonting med en verklig planering att göra. Även om det formellt inte finns något utbyte inom den statliga sektorn tvingas planmyndigheterna ständigt att handla som om det funnes

¹⁵ Dobb, i [Socialkapitalismen](#), Halmstad 1971, sid 40-41. Se också sid 41-43 [sidhänv. till bokversionen].

¹⁶ Se Dobb i *Socialkapitalismen* och Lieberman och Kosygin i *Nove/Nuti, Socialist Economics*, Penguin, London 1972, sid 309-34.

¹⁷ Ticktin, ”Slöseriets ekonomi”, *Fjärde Internationalen* 1-2/74, sid 18 & 19 [artikeln ingår i samlingen [Artiklar om Sovjetunionens natur](#) av H.H. Ticktin]. Tyvärr vittnar Ticktins artikel om en teoretisk oklarhet. Han förnekar t ex värdelagens överlevande i Sovjetunionen, samtidigt som han talar i termer av kapitalets existens.

utbyte, som om det producerades varor. Motsatsparet plan – marknad framträder här som en illusion, som något som döljer istället för att förklara problemets kärna.¹⁸

Den ”centrala planen” döljer i sig en rörelse, en motsättning, som även för planmyndigheterna är något okontrollerbart. Men på samma vis som motsättningarna i varuproduktionen har ett socialt innehåll, äger sin bestämning genom en bestämd samhällelig process, så gäller även detta för den ”centrala planens” motsättningar, ty motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete är till sitt innehåll det döda arbetets herravälde över det levande. Men till detta återkommer vi senare. Det är i vilket fall här, och ingen annanstans, som man måste söka de enklaste, dvs mest grundläggande bestämningarna för klasskiktningen i Sovjetunionen.

Trotskisterna och den centrala planen

Men för trotskisterna är allt mycket oproblematiskt. Eftersom det inte kan finnas något utbyte inom den statliga sektorn är produktionen inom denna också bruksvärdesproduktion.¹⁹ Eftersom det finns en central plan finns det inga andra lagar än planens lagar. Problemet är bara att göra planen mer effektiv genom en mer demokratisk planering.²⁰ Och eftersom industrin i Sovjetunionen är nationaliserad och styrs av en central plan är den därmed en arbetarstat:

”Nationaliseringen av jorden, industrins produktionsmedel, transport och handel, tillsammans med monopolet på utrikeshandeln utgör basen för den sovjetiska samhällstrukturen. Genom dessa relationer, som etablerats genom proletariats revolution, definieras för oss i grunden Sovjetunionens natur i egenskap av proletär stat.”²¹

”Stalin representerade i sin person länken mellan Sovjetunionens *socialistiska grundval* och dess byråkratiska överbyggnad” (!!!).²²

”... utsträckandet av nationaliseringarna och införandet av en planekonomi, allt detta bekräftade i grunden att sovjetstatens natur fortfarande var av arbetarkaraktär”.²³

Trotskisternas historiska behov att ständigt försvara dessa teser gör att de aldrig vågar problematisera den förstatligade produktionen och den centrala planen. Det lilla bibliotek av artiklar som Mandel och andra trotskister lyckats prestera om Sovjetunionen och övergångssamhället tråkar ut en i sina upprepningar. Men dessa ständiga försvarsskrifter är i och för sig bara ett uttryck för att hela deras existens vilar på dessa teser och de i den nuvarande situationen försatts i en kris. Deras uppfattning av den centrala planen som något oproblematiskt motsägs nämligen av dess nuvarande motsägelsefulla former. De tvingas helt enkelt förneka att den pågående utvecklingen av ”marknadsmekanismer” i de centralt planerade staterna innehåller en kvalitativ förändring. Medan borgerliga ekonomer som Tinbergen och Galbraith stirrar sig blinda på de ekonomiska utvecklingstendensernas framträdelseformer, att världen skenbart tenderar mot ett ”sant” förhållande mellan plan och marknad, ser trotskisterna ingenting.

Men härmed är det dags att lämna det skenbara för att gå tillbaka till den *väsentliga* motsatsen till marknaden och varuproduktionen. Vi måste närmare bestämma begreppet ”produktion för bruksvärde”, ”produktion för bruksföremålens sammansatta, konkreta, användning”, eller egentligen, ”det specifikt kommunistiska produktionsättet”.

Redan i ”produktion för sammansatt användning” ligger att produktionsprocessen till hela sin

¹⁸ Bettelheim, [Socialism och ekonomisk planering](#), Halmstad 1971, sid 50 [sidhänvisningen gäller bokutgåvan]

¹⁹ Se Charlier, a a, sid 58.

²⁰ Se Mandel, *Övergångssamhället*, a a, sid 5-6.

²¹ Trotskij, *Den förrådade revolutionen*, Halmstad 1969, sid 178-79.

²² [Stalinismens uppgång och nedgång](#). Resolution från Fjärde Internationalens världskongress 1954. Dokument Fjärde Internationalen, sid 3.

²³ Charlier, a a, sid 49.

karaktär är bestämd av sitt ändamål, av konsumtionsprocessen. Det kommunistiska produktionssättet är alltså bestämt av en omedelbar enhet mellan produktion och konsumtion på alla nivåer. Detta produktionssätt förutsätter därmed en organisering längs produktionsleden ända ut i konsumtionsfären. Kommunismens framväxt bestäms av upprättandet av denna omedelbara enhet som process. Så måste t ex de som tillverkar lastbilar organisera sig med dem som använder lastbilarna, med dem som tillverkar lastbilsmotorer osv i ett sammansatt organisationsmönster, som får sin enhet i en central plan. Planen som arbetarklassens kampinstrument kan därför inte reduceras till klassindividernas sammanvävda erfarenheter och behov, för denna ”väv” är, med de olika företags- och fabriksenheternas uppsplittring²⁴ av både erfarenheter och behov, fortfarande helt skör. Borgarklassens mest abstrakta grundvalar tränger ännu igenom ”vävens” porer, för den gäller inte produktionsprocesserna i sin helhet i deras övergång till konsumtionsprocesser utan bara en mängd element av dem med egna särintressen.

Att planen, som den mobiliserade arbetarklassens sammanvävda erfarenheter och behov, obestämd av arbetets omedelbara organisering, organiserar arbetarklassen och des-organiserar dess fiender rent politiskt, att den uttrycker arbetarklassens politiska herravälde, är något givet som vi inte tänker gå närmare in på i denna artikel. Vi har överhuvud utelämnat revolutionens och det politiska herraväldets problem, eftersom vi dels har tagit upp dessa problem tidigare i samband med exempelvis artiklar om Chile, dels därför att kärnan i den trotskistiska teori-konstruktionen om övergångssamhället inte kan förstås genom rent politiska begrepp. Det vi här försöker att analysera är istället hur ett politiskt herravälde omvandlas till arbetarklassens totala behärskande av produktionsmedlen, till arbetarklassens totala herravälde, hur arbetets formella underordnande övergår i dess reella underordnande, hur arbetarkontrollen omvandlas till arbetarmakt.

Arbetarens rätt att planera förvandlas inte till hans reella möjlighet att planera förrän arbetaren har teoretisk och praktisk kunskap om och överblick över produktionsprocesserna, förrän omvandlingen av arbetet omedelbara organisering sammansvetsar istället för att splittra upp arbetarklassen som klass. En arbetarklass där var individ står vid ”sin maskin” och kan den eller högst fabriken samlade produktionsprocesser kommer alltmer att reduceras till en klass av individer, till en ”klass i sig”. Den centralt administrerade planen, som ”år ut till klassen på ”remiss” kommer att mötas med samma passivitet som stadsplaner möts med i dag, den kommer att stå gentemot de uppsplittrade, individualiserade, arbetarklassen som en främmande makt. Passiviteten är bara ett uttryck för det döda arbetets herravälde över det levande, för att motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete ännu utgör grundvalen för samhällets organisation. Samhällets sociala förhållanden framträder som tingsliga förhållanden, för verkligheten döljs ännu bakom abstraktioner som enbart kan förstås och avslöjas genom den vetenskapliga abstraktionen. Kort sagt, de samhälleliga förhållandena är inte något genomskinligt. Planen kan därför inte vara en administration av ting rätt och slätt, utan uttrycker istället ett herravälde som inte är arbetarklassens oförmedlade makt. Först i och med att allt arbete blir till konkret arbete, blir till arbete omedelbart inriktat på människors sammansatta behov, dvs omedelbart inriktat på bruksvärdet, framträder det samhälleliga livet i sin totalitet och tingen som processer med sin egen historia och begränsning. I enlighet med det föregående exemplet förvandlar arbetarna ”sina” fabriker till klassens verkligt upplevda och överblickbara ”produktionsenhet” och ”konsumtionsenhet”.²⁵

Det vi nu talar om är det fullt utvecklade kommunistiska samhället, där människorna ”självmédvetet förbrukar sina många arbetskrafter såsom en samhällelig arbetskraft...

²⁴ Bettelheim, a a, sid 76ff.

²⁵ *Kapitalet* I, sid 310.

Människornas samhälleliga relationer till sitt arbete och till sina produkter förblir här enkla i sin genomskinlighet i produktionen såväl som i distributionen”.²⁶ Enkel står hos Marx antagligen som motsats till dubbelheten i den kapitalistiska produktionen, som motsats till fördubblingen av arbetet i abstrakt och konkret arbete, av arbetets resultat i värde och bruksvärde, av produktionsprocessen i mervärdeskapande process och arbetsprocess. På denna dubbelhet beror det kapitalistiska produktionssättets alla mystifikationer,²⁷ alla dess förvridna medvetandeformer. Å ena sidan krävs ”en fullständigt utvecklad varuproduktion innan den vetenskapliga insikten växer fram ur själva erfarenheten”,²⁸ men å andra sidan upphävs också all samhällsvetenskap med varuproduktionens upphävande.

”All vetenskap vore överflödig om tingens framträdelseform och väsen direkt sammanföll.”²⁹

Även om dessa analyser är preliminära visar det sig ändå att det är meningslöst att helt abstrakt, dvs obestämt av arbetets omedelbara organisering, diskutera om arbetarråd och central plan som något nödvändigt. De bestämmelser vi hittills gett varuproduktionens upphävande och marknadens innehållsliga motsats är ännu mycket enkla (i motsats till sammansatta) och det praktiska resultatet kan komma att förändras även i väsentliga drag när allt fler bestämmelser förs in i analysen. Vad som emellertid är en omedelbar följd av vad vi visat är att stalinismens kris var ett uttryck för den centralt administrerade planens inre motsättningar. Medan stalinisterna sörjer de av dessa inre motsättningar nödvändiggjorda framträdelseformerna (chrustjovismen och ”liberaliseringen av ekonomin”), är dessa framträdelseformer för trotskisterna bara det stalinistiska monstrets mer eller mindre praktiska handhavande av ”ekonomin”. Och det kan inte heller te sig på annat sätt för trotskisterna eftersom deras planbegrepp är detsamma som stalinisternas.

När trotskismen kräver all makt åt arbetarråden utan att se hur denna makt är bestämd av arbetets omedelbara organisering, dvs utan att se hur klassens splittras upp av den förhandenvarande produktionsprocessens faktiska åtskiljande av konsumtion/ produktion och teori/praktik, kommer trotskismen att förkroppsliga den spontana revolten mot byråkratin, samtidigt som man aldrig lämnar denna ”byråkratis” verkliga grundval. Men detta som här framstår som det väsentliga innehållet i trotskismens förhållande till samhällen som Sovjet och Kina (och som politisk riktning i dessa samhällen), kan vi inte närma oss förrän vi ytterligare analyserat omvandlingen av ”arbetets art” och ”arbetsprocessens verkliga natur”, eller kort sagt, omvandlingen av produktivkrafternas karaktär, och då först och främst upphävandet av delningen mellan manuellt och intellektuellt arbete i arbetsprocessen.

Arbetsdelningens upphävande³⁰

Varuproduktionen växte fram till något allmänt redan vid arbetets formella underordnande under kapitalet, med arbetskraftens förvandling till vara, medan arbetsdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete i själva produktionsprocessen växte fram först med arbetets reella underordnande under kapitalet, med manufakturs och storindustrins framväxt. Denna arbetsdelning ”fulländas i storindustrin som avskiljer vetenskapen som en självständig

²⁶ A a, sid 68. Korrigerat efter tyskan.

²⁷ A a, sid 471.

²⁸ A a, sid 65. Korrigerat efter tyskan.

²⁹ *Kapitalet* III, sid 724. Korrigerat efter tyskan. Se också Reichelt, *Kapitalbegrebets logiska struktur hos Karl Marx*, Köpenhamn 1974.

³⁰ När vi tar upp *arbetsdelningen* begränsar vi oss till delningen mellan manuellt och intellektuellt arbete. Det är naturligtvis en svaghet, men vi har helt enkelt inte klart kunnat analysera exempelvis motsättningen mellan stad och landsbygd eller motsättningen mellan man och kvinna.

Eftersom motsättningen mellan stad och landsbygd har spelat en helt avgörande roll i stater som Sovjet, Kina, Nordvietnam osv, innehåller artikeln mycket lite av konkret vägledning för en förklaring av dessa staters utveckling och alliansproblem (t ex arbetare/ bönder).

produktivkraft från arbetet och tvingar in den i kapitalets tjänst”.³¹ Tidigare, under den hantverksmässiga produktionen, utgjorde det manuella och intellektuella arbetet i produktionsprocessen en enhet. Även om arbetaren (under förlagssystemet och ”samverkan”) var anställd av en kapitalist var arbetet ännu bara formellt underordnat kapitalet, ty arbetaren kunde fortfarande kontrollera själva arbetsprocessen. Men med kapitalets reella tillägnelse av arbetsprocessen, med storindustrin, förvandlas arbetaren ”till ett levande tillbehör till maskinen”.³² Det är alltså inte

”arbetaren som använder arbetsmedlet, utan tvärtom arbetsmedlet som använder arbetaren. Men först med maskineriets införande blir denna upp- och nedvända ordning en tekniskt handgriplig verklighet. Genom att arbetsmedlet förvandlas till automat, uppträder det i arbetsprocessen som kapital gentemot arbetaren, som dött arbete som utsuger och behärskar den levande arbetskraften. Såsom redan antytts, fullbordas åtskiljandet av intellektets kraft och makt i produktionsprocessen från det manuella arbetet i den på maskineriets grundval uppbyggda storindustrin. Därmed fullbordas även förvandlingen av intellektets kraft och makt till kapitalmakter över arbetet i storindustrin. Den enskilde, facklärde maskinarbetarens detaljskicklighet försvinner som en obetydlig bisak för vetenskapen, de oerhörda naturkrafterna och det samhällliga massarbetet, som allsammans är förkroppsligat i maskinsystemet och med detta utgör underlaget för kapitalets, 'mästarens', makt.”³³

Produktionsprocessens uppdelning av intellektuellt och manuellt arbete finns inneboende i själva det kapitalistiska maskinsystemet och karaktäriserar det specifikt kapitalistiska produktionssättet. Så länge denna arbetsdelning består kommer arbetet enbart formellt att kunna underordnas arbetarklassen, för produktionsbetingelserna kommer att stå gentemot arbetarklassen som en främmande makt. Arbetarklassen kommer inte ens att vara den verkliga egendomsägaren, för

”konsten att verkligen tillägna sig arbetsmedlet, att handha det som arbetsmedel, framträder som arbetarens särskilda färdighet, som konstituerar honom som ägare till arbetsmedlet”.³⁴

Det är först med upphävandet (som process) av arbetsdelningen och varuproduktionen, först med en revolutionering av förhållandet mellan de olika produktionsagenterna, av arbetets art och hela arbetsprocessens reella utseende (se not 8), som arbetet alltmer reellt underordnas arbetarklassen och den blir till den verkliga egendomsägaren. *Men med att arbetarklassen förverkligar sitt totala herravälde upphäver den samtidigt sig själv som klass Arbetarklassens intresse är till sitt innehåll kommunismen, inte proletariats diktatur i sig.*

Engels skriver om uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete i sin kritik av Dührings speciella form av socialism:

”Det är mot denna bakgrund som man bör se herr Dührings barnsliga föreställning att samhället skulle kunna ta samtliga produktionsmedel i sin ägo utan att från grunden omvälva det gamla sättet att producera och framför allt utan att avskaffa den gamla arbetsdelningen... (För Dühring skall...) mänskligheten liksom förut delas i ett antal olika 'ekonomiska variationer', så att det finns 'grov-arbetare' och 'arkitekter'. Samhället skall bli herre över produktionsmedlen i deras helhet, medan varje individ förblir slav under sitt produktionsmedel och endast har att välja vilket produktionsmedel han föredrar...I verkligheten visade det sig att herr Dühring nästan inte alls har något att invända mot det kapitalistiska produktionssättet som sådant, att han i allt väsentligt vill behålla den gamla arbetsdelningen.”³⁵

I detta avseende skiljer sig inte trotskisterna från herr Dühring. Trotskij talar aldrig om

³¹ *Kapitalet I*, sid 314-15.

³² A a, sid 422. Korrigerat efter tyskan.

³³ A a, sid 368. Korrigerat efter tyskan.

³⁴ Marx, *Om förkapitalistiska produktionssätt*, Stockholm 1970, sid 63.

³⁵ Engels, *Anti-Dühring*, Stockholm 1955, sid 412-14.

arbetsdelningens upphävande i själva produktionsprocessen och hos Mandel finns arbetsdelningen bara med som brasklapp, inte som begrepp.³⁶

Stalin är naturligtvis inte bättre. Han ”lyckades” t o m upphäva arbetsdelningen genom att proklamera vänskap mellan arbetare och intellektuella och mellan arbetare och bönder,³⁷ och samma sak gäller dagens Sovjetrevisionister.³⁸

Inte heller Lenin hade någon teoretisk förståelse av arbetsdelningen. På ett allmänt plan såg han sambandet mellan arbetsdelningens och klassernas upphävande, och han föreslog även konkreta åtgärder för att förändra förhållandet mellan manuellt och intellektuellt arbete. Och inte minst: han såg arbetarkontrollen som ett sätt för arbetarna att erövra kunskaper och erfarenheter, som skulle möjliggöra produktionens reglering genom arbetarna själva.³⁹ Men hans kapitalism-kritik innefattade inte det *förfrämligade arbetet*, och därför kunde han heller inte förstå den centrala betydelsen av kampen mot arbetsdelningen under övergångsperioden. Detta kom bl a till uttryck i att han undgick det problematiska i den temporära lösningen med ”enmansledning” och särställning för de ”borgerliga specialisterna”, och i att han hävdade socialismens beroende av en ”storkapitalistisk teknik”.⁴⁰ I detta ligger också en begränsning för Lenins analys av den proletära staten. I ”Staten och revolutionen” var huvudtesen att revolutionen måste bryta ner hela det gamla statsmaskineriet och upphäva åtskillnaden mellan regerande och regerade. Men genom att Lenin saknade arbetsdelningen som begrepp kunde han inte förstå hur arbetsdelningen manuellt/intellektuellt arbete (som var *inskriven* i den ”storkapitalistiska tekniken” och uttrycktes av ”enmansledningen” och de borgerliga specialisternas särställning) bidrar till att reproducera arbetsdelningen styrande/styrda. Lenin delade upp såväl de kapitalistiska produktionsformerna som staten i en politisk-repressiv och en ekonomisk administrativ sida. Den senare ville han behålla och vidareutveckla under socialismen. Han fascinerades av de monopolistiska företagens organisation och menade felaktigt att den kunde kombineras med ett krossande av de politiska-repressiva funktionerna genom arbetarklassens kontroll (via partiet). Men frigörelsen av församhälleligade former och bibehållandet av kapitalistiska former, oavsett om dessa är avancerat organiserade och kontrolleras politiskt av arbetarklassen, är varandras motsatser.⁴¹

Vad gäller KKP är bilden motsägelsefylld, men vissa drag i kulturrevolutionen tyder på att perspektivet på kampen mot arbetsdelningen delvis tagits upp av KKP.⁴²

För revisionismens ideologer är kampen mot arbetsdelningen utopism och idealism. Men när de skall förklara den sovjetiska produktionens dåliga kvalitet och svårigheterna med att utveckla en ny teknologi⁴³ hopar sig motsättningarna. För dem finns bara bristfällig planering, brist på -utbildad personal o s v, dvs rent borgerliga, empiriska, begreppslösa ”förklaringar”. Men varför struntar man i kvaliteten, varför motarbetas införandet av ny teknologi, varför är arbetarna ointresserade av sin egen produktion? Jo, kort sagt, produktionen saknar en omedelbar enhet mellan för det första teori och praktik och för det andra mellan produktion

³⁶ Jämför t ex Mandels totalt motsägande skrivningar i *Marx' ekonomiska tänkande* om friheten i den materiella produktionens sfär, sid 89 & 149. Medan han på det första stället intar en ”produktionistisk ståndpunkt”, ett förnekande av arbetsdelningens upphävande och arbetets förvandling till en skapande verksamhet, för han på det andra stället fram det rakt motsatta. Den andra skrivningen står emellertid i motsättning till hela den trotskistiska teorin om övergångssamhället.

³⁷ Stalin, *Socialismens ekonomiska problem*, Moskva 1953, sid 25-29.

³⁸ Se artikeln ”Socialismens 'räddning' i vänsterrevisionistisk tappning”, *Socialistisk Debatt* nr 5 och 6.

³⁹ Se avsnittet ”Proletär diktatur, arbetarmakt och byråkrati”.

⁴⁰ Se ”Sovjetmaktens aktuella uppgifter”, *Valda verk* II:2 samt Vv II:2 sid 258.

⁴¹ Rabehl, Spohn, Walter; ”Halbeheiten in der Überwindung des Leninismus”, *Probleme des Klassenkampfes* 11/12, bl a sid 40.

⁴² Utgiven av Förbundet KOMMUNIST 1974.

⁴³ Detta beskrivs i Ticktins artikel i *Fjärde Internationalen* 1-2/74.

och konsumtion.

* Så länge det vetenskapliga kunnandet existerar avskilt från arbetaren förkroppsligat i själva maskinsystemet är det fortfarande maskinen som använder arbetaren. Det levande arbetets herravälde över det döda är ännu bara något formellt.

*Så länge ”planen” reproducerar det abstrakta arbetet kommer de samhälleliga rörelserna fortfarande att höljjas i skenet, dvs inte framträda som de är, varför det intellektuella arbetet ännu kommer att inneha en dominerande ställning. Inte förrän de samhälleliga rörelserna blir till något ”genomskinligt”, inte förrän planen blir till en administration av ting, kommer uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete och mellan ledande och ledda, och därmed partiet och staten, att slutgiltigt dö bort.

Om man inte begreppsliggör, teoretiskt reflekterar, arbetets omedelbara organisering, dvs arbetdelning, arbetsrotation osv, kan man inte förklara övergången till kommunismen, man kommer inte kunna se utöver ”tingens herravälde över människan, det döda arbetets herravälde över det levande, produktens över producenten”.⁴⁴

Trotskismens övergångssamhälle

Kampen för produktivitet

Efter dessa korta analyser av varuproduktionen och arbetsdelningen står det klart att det framväxande kommunistiska produktionssättet inte kan reduceras till en omvandling av de tidigare produktionsförhållandena, av de tidigare förhållandena mellan de omedelbara producenterna och icke-producenterna. För dessa förändrade förhållanden är samtidigt bestämda av en omvandling av ”arbetets art” och ”hela arbetsprocessens reella utseende” (se not 8), dvs av en omvandling av produktivkrafternas karaktär. Denna omvandling kräver en självständig analys.

Enligt den ekonomistiska traditionen finns en mekanisk förbindelse mellan produktivkrafternas utveckling och produktionsförhållandenas omvandling. Men produktivkrafterna är inga neutrala ting som med sin egen utveckling till sist spränger produktionsförhållandena. De har ett socialt innehåll präglat av de produktionsförhållanden de framskapats under. Därför måste övergångsperioden innebära en revolutionering av de givna produktivkrafterna.⁴⁵

Det är produktivkrafternas specifika sammansättning med produktionsförhållandena som bestämmer produktionssättets karaktär.

”ett bestämt produktionssätt... framträder som individernas förhållande till varandra och som deras bestämda verksamma förhållande till den oorganiska naturen, deras bestämda arbetssätt...”⁴⁶

Produktivkrafterna finns inte teoretiskt reflekterade hos trotskisterna. Därför utgör höjningen av arbetsproduktiviteten, vilken möjliggör en utveckling av den proletära demokratin, det för dem väsentliga problemet under övergångsperioden. Detta är onekligen en sida av saken. En höjning av arbetsproduktiviteten är nödvändig för att genom arbetstidens förkortning och arbetets lättnad kunna dra in alltfler i den proletära statens styrelse, och det är också en förutsättning för att kunna förverkliga fördelningsprincipen ”av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov”. Men det är också allt trotskisterna säger. De befriar produktivkrafterna från sitt sociala innehåll och uppmärksammar bara nödvändigheten av en kvantitativ, teknisk utveckling av produktivkrafterna under övergångssamhället – en höjd produktivitet.⁴⁷ Men i själva verket är det förändringen av produktivkrafternas karaktär, dvs av *den relation mellan*

⁴⁴ Resultate..., sid 17-18.

⁴⁵ Grundsatser, sid 74-78 och Bettelheim, a. a., sid 79.

⁴⁶ Marx, *Om förkapitalistiska produktionssätt*, sid 58.

⁴⁷ *Fjärde Internationalen 1-2/74*, sid ?

arbetare och produktionsmedel som de uttrycker, som är det avgörande.

”Det speciella sätt varpå denna förbindelse /arbetare-produktionsmedel/ åstadkommes, skiljer de olika ekonomiska tidsperioderna och samhällsstrukturerna från varandra.”⁴⁸

Produktivkrafternas utveckling under övergångsperioden måste därför utmärkas av enheten av kvalitativ omvandling och kvantitativ tillväxt (ökad produktivitet). Ty det är så som de båda förutsättningarna för övergången till kommunismen kan förverkligas – det levande arbetets herravälde över det döda och överflöd istället för knapphet.

Produktivkrafterna kan vi för enkelhetens skull dela upp i tre element:

- De objektiva produktionsbetingelserna, produktionsmedlen (arbetsmedel och arbetsämne i arbetsprocessen).
- De subjektiva produktionsbetingelserna, arbetaren och det vetenskapliga kunnandet (arbetet i arbetsprocessen).
- Arbetets omedelbara organisering (förhållandet mellan arbetaren, arbetsmedel och arbetsämne).

I det kapitalistiska produktionssättet har de subjektiva produktionsbetingelserna, den enda skaparen av värde, förvandlats till ett bihang till de objektiva produktionsbetingelserna. Bara genom en förvandling av arbetets omedelbara organisering och av de subjektiva produktionsbetingelsernas karaktär kan de objektiva produktionsbetingelserna förändras och därigenom förvandlas till ett bihang till de subjektiva.

Begreppet ”produktivkraft” kan inte reduceras till något linjärt, till produktivitet rätt och slätt, utan produktivkrafternas karaktär, dess kvalitet, är (under kapitalismen) bestämd av kapitalets egen logik. På samma sätt är det klasskampens brytande med denna logik, dess upphävande av kapitalet och av sig själv som bestämmer de nya produktivkrafternas karaktär (under kommunismen och övergången därtill), d v s den nya organisationen och sammansättningen av arbetet. Produktivkrafterna får under kapitalets herravälde sin samhällliga karaktär genom det döda arbetet, genom den stora fabriken och fabrikenas beroendeförhållande till varandra, helt enkelt genom den extrema arbetsdelningen, medan de under det levande arbetets herravälde får sin samhällliga karaktär genom det levande arbetet, genom människornas direkta relationer till varandra, helt enkelt genom arbetsdelningens och varuproduktionens upphävande.⁴⁹

Omvandlingen av produktivkrafterna under övergången till kommunismen är inte någon neutral utveckling, ingen neutral kamp för ”folket” eller människorna i allmänhet, utan istället en form som klasskampen antar under övergångssamhället. Denna klasskamp är inte omedelbart en kamp mellan två klasser, utan en kamp mellan upprättandet av endera kommunistiska eller kapitalistiska produktionsförhållanden och produktivkrafter.

På samma vis som klasskampen under kapitalismen i sista hand inte förs mellan kapitalister och arbetare, utan mellan bärarna av kapitalförhållandets bevarande och bärarna av deras avskaffande, förs kampen under övergången till kommunismen mellan bärarna av varuproduktionens och arbetsdelningens upphävande och bärarna av deras bevarande. Motorn i övergångssamhällets utveckling är inte arbetarnas strävan att öka demokratin eller öka produktiviteten, utan deras kamp för att utvidga sitt herravälde. Motorn är *klasskampen*.

⁴⁸ *Kapitalet II*, sid 36.

⁴⁹ Marx, *Människans frigörelse*, Lund 1971, sid 178.

Detta är viktigt att betona eftersom trotskisternas linjära produktivkraftsbegrepp⁵⁰ leder dem till att reducera övergångsperioden till en "neutral" kamp för demokrati och produktivitet. Det är aldrig fråga om klasskamp.⁵¹

I Trotskij's bok "Den förrådade revolutionen" finns ett helt kapitel med rubriken "Kampen för produktivitet", där han behandlar höjandet av produktivkrafternas nivå i Sovjetunionen under Stalins tid, och reducerar det till en kamp för produktivitet. Trotskij vänder sig mot de *metoder* Stalin använde sig av, men han lämnar inte det fält inom vilket Stalin rörde sig. Medan Stalin säger:

"Varför kan och måste... socialismen... slå ut kapitalismens ekonomiska system? Därför att den kan ge högre produktivitet."⁵²

säger Trotskij:

"De sovjetiska egendomsformerna med de modernaste resultaten inom amerikansk teknologi överförda till alla grenar av det ekonomiska livet – det skulle sannerligen bli socialismens första stadium."⁵³

"En socialistisk ekonomi som är tekniskt överlägsnare kapitalismen skulle faktiskt eller rättare sagt automatiskt (!) kunna känna sig säker i sin socialistiska utveckling, något som olyckligtvis ännu är omöjligt att säga om den sovjetiska ekonomin."⁵⁴

Produktivitetens ökning är alltså nyckeln till socialismens seger. Utifrån ett sådant perspektiv värderade Trotskij byråkratins insatser:

"Sovjetbyråkratins progressiva roll sammanfaller med den period som man ägnade åt att införa de viktigaste elementen i den kapitalistiska tekniken i Sovjetunionen."⁵⁵

Tekniken uppfattas som något neutralt.⁵⁶ Produktivkrafterna har inte en bestämd karaktär, präglad av de produktionsförhållanden som de framskapats under, utan deras olika nivåer innebär enbart olika tekniska nivåer, olika grader av produktivitet. Den kapitalistiska teknikens införande blir därför något obetingat progressivt, eftersom produktivkrafternas tekniska nivå höjs och produktiviteten ökar. Denna teknicitiska utslätning av det marxistiska produktivkraftsbegreppet gömmer också *trotskisternas förklaring till byråkratin*.

Fattigdomen, orsakad av den låga produktiviteten, medför att "de borgerliga fördelningsnormerna" kvarlever, vilket kräver en "polisman" som kan fördela de knappa förnödenheter-

⁵⁰ Jämför revisionisternas uppfattning: "Det medvetna utnyttjandet av de ekonomiska lagarna i socialismens ekonomiska system har som mål att säkra en kontinuerligt hög ökning av arbetsproduktiviteten. Det är den springande punkten för det ekonomiska och därmed också för det politiska störet av socialismen" (*Politische Ökonomie des Sozialismus*, Berlin 1969, sid 202).

⁵¹ I resolutionen från sin nionde världskongress ondgör sig trotskisterna över att Mao hävdar att klasskampen består under proletariats diktatur.

[*Anmärkning*: Detta är en *felaktig* beskrivning av vad som står i resolutionen. Så här står det i själva verket: "Trots de historiska lärdomar som Lenin lade fram i *Staten och Revolutionen*, förklarar maoisterna att klasskampen under övergångsperioden mellan kapitalism och socialism måste intensifieras, inte avmattas, och att den till och med kan fortgå i århundraden...." Min understrykning. Det förnekas således inte alls att det förekommer klasskamp, utan det som kritiseras är den *stalinistiska* ståndpunkten att klasskampen *måste skärpas*. Artikelförfattaren har läst dåligt eller förvränger medvetet för att tillspetsa sin argumentation – MF]

⁵² Trotskij, [Den förrådade revolutionen](#), sid 50. [sidhänvisningen till bokversionen]

⁵³ a. a., sid 49.

⁵⁴ a. a., sid 40.

⁵⁵ a. a., sid 199.

⁵⁶ Jämför detta med Stalins uppfattning: "Språket, som i princip skiljer sig från överbyggnaden, skiljer sig emellertid i detta hänseende inte från produktionsredskapen, låt oss säga maskinerna, som är lika likgiltiga i förhållande till klasserna som språket och lika väl kan tjäna det kapitalistiska systemet som det socialistiska" (*Marxismen och språkvetenskapens frågor*, FLPS, Moskva 1954, sid 10).

na.⁵⁷ Den ”polismannen” är ”byråkratin”, som alltså har sitt ursprung i distributionen, i kontrollen över *fördelningen*. Medan distributionssättet fortfarande styrs av ”borgerliga normer” är produktionssättet för dem däremot icke-kapitalistiskt (nationaliserat ägande, central planering). Denna åtskillnad, och därmed byråkratins maktställning och privilegier, kan upphävas genom en utveckling av ”produktivkrafterna”, ökning av produktiviteten, som skapar ett överflöd och röjer undan de ”borgerliga fördelningsnormerna”. Detta, tillsammans med kampen för ”proletär demokrati”, var den lösning som Trotskij såg för Sovjetunionen på 30-talet.

Utslätningen av produktivkraftsbegreppet och åtskiljandet av distributionssättet från produktionssättet är således två sidor av samma mynt. De är med varandra förbundna förvanskningar av marxismen.

Trotskisternas grundläggande motsägelse

”Denna kamp som enligt Lenin karaktäriserar övergångsperioden övergick inom Sovjetunionen från produktionens område – där praktiskt taget alla kapitalistiska former eliminerats – till distributionens fält.”⁵⁸

”Hela ekonomin under övergångsperioden karaktäriseras genom motsättningen mellan det icke-kapitalistiska produktionssättet och resterna av borgerliga distributionsnormer.”⁵⁹

”Fördelningsnormerna som bevarar en borgerlig karaktär ligger till grund för en ny differentiering av samhället.”⁶⁰

”Motsättningen mellan det icke-kapitalistiska produktionssättet och de borgerliga distributionsnormerna är den fundamentala motsättningen i varje övergångssamhälle mellan kapitalism och socialism.”⁶¹

”Liksom varje övergångssamhälle kännetecknas Sovjetunionen av att det förekommer ett fördelningssätt som ännu inte svarar mot produktionssättet... dessa fördelningsnormer... är källan till ojämlikhet i samhället.”⁶²

Detta var en trotskistisk provkarta. Den ofantliga merprodukt som ”byråkratin” tillägnat sig alltsedan 30-talet⁶³ reduceras för trotskisterna till en fråga om borgerliga fördelningsnormer,

⁵⁷ Trotskij, a.a., sid 83. Se också [Till marxismens försvar](#), sid 39.[ssidhänvsning gäller bokutgåvan]

⁵⁸ *Stalinismens uppgång och nedgång*, sid 3.

⁵⁹ a. a., sid 5.

⁶⁰ Trotskij, *Den förrådada revolutionen*, sid 183.

⁶¹ Mandel, *Marxist Economic Theory*, Merlin Press 1971, sid 572.

⁶² Charlier, a.a., sid 16-17.

⁶³ Några exempel:

1937, då fabriksingenjörer tjänade 1500 rubel i månaden, direktörer 2000 rubel och utbildade arbetare 200-300 rubel, införde regeringen en minimilön på 110 rubel i månaden för ackordsarbetare och 115 rubel för timavlönade arbetare. I anslutning till sina fasta löner fick direktörer och ingenjörer bonus, vars storlek avgjordes av i vilken utsträckning planmålen överträffades. En direktör som överträffade planen med enbart 10% fick bonus på 70% av sin lön; ett 20 procentigt överträffande gav bonus på 110%; 30% gav 150%; 50% gav 230%.

Ytterligare en inkomstkälla var den s k direktörsfonden, inrättad 1936. Enligt en sovjetekonom utgjorde den i flera branscher per arbetare mellan 20 och 55% av den genomsnittliga årslönen. Enligt uppgift i *Za Industrializatsiya* fördelades direktörsfonden på följande sätt i Porchenfabriken i Kharkov: ”Av de 60 000 rubel som utgjorde direktörsfonden erhöll direktören själv 22 000 rubel, partikommitteers sekreterare 10 000, chefen för produktionskontoret 8000, revisorn 6000, fackföreningskommitténs president 4000, verkstadschefen 5000.”

Även statstjänstemännen hade inkomster som var skyhögt högre än vanliga arbetares. Genom beslut i Högsta Sovjet 1938 fick presidenten och vice-presidenten i unions- och nationalitetsråden årslöner på 300000 rubel, och varje deputerad i Högsta Sovjet fick 12 000 om året, plus 150 rubel för varje sessionsdag. Presidenten i RSFSR erhöll 150 000 rubel om året.

Byråkraterna hade också en inkomstkälla i de statliga priser som utdelades. När Stalinpriserna för hedrande av ledarna på deras 60årsdagar infördes, så begränsades värdet till maximalt 100 000 rubel. Senare höjdes maxbeloppet till 300 000 rubel, och varje år utdelades så många som tusen stalinpriser på belopp mellan 50 000

till en fråga som bara gäller distributionens sfär. Distributionsnormerna sägs ligga till grund för samhällets differentiering, vilken underbar tautologi! Det som skall förklaras förvandlas snabbt som ögat till sin egen orsak.

För Marx är ”distributionens struktur... alltigenom bestämd av produktionens struktur. Distributionen är själv en produkt av produktionen”.⁶⁴ Mandel & Co tillägger då, att det föreligger en viss eftersläpning, de borgerliga distributionsnormerna lever kvar som ett uttryck för det gamla kapitalistiska produktionssättet. Detta sägs Marx ha visat i ”Kritiken av Gothaprogrammet”. Övergångssamhället framgår nämligen

”just ur det kapitalistiska samhället (och bär alltså i varje avseende) ännu märken efter det gamla samhället ur vars sköte det växer fram. I enlighet härmed erhåller den enskilde producenten – sedan avdragen gjorts (...) – exakt tillbaka vad han gett samhället... Uppenbarligen råder här samma princip som reglerar varuutbyte, såvitt detta är ett utbyte av lika värden. Innehåll och form har förändrats, emedan ingen under de förändrade omständigheterna kan ge något annat än sitt arbete och emedan å andra sidan inget av egendomen utom individuella konsumtionsmedel kan övergå i den enskildes ägo. Men vad beträffar fördelningen av de senare bland de enskilda producenterna så råder här samma princip som vid utbyte av varuekvivalenter, lika mycket arbete i en form byts mot lika mycket arbete i en annan. Därför är den lika rätten ännu alltid principiellt... den borgerliga rätten.”⁶⁵

I dessa rader finner trotskisterna:

- 1) Att den oerhört ojämna fördelningen i Sovjetunionen är ett uttryck för borgerliga fördelningsnormer.
- 2) Att det därmed råder en motsättning mellan det borgerliga distributionssättet och det icke-kapitalistiska produktionssättet.

Men vad Marx talar om i sin text är inte distributionen som något av produktionssättet oberoende (det samtidigt existerande produktionssättet). Han talar heller inte om fördelningen som oberoende av det av individen nedlagda arbetet, utan det är just detta beroende som ger fördelningen en borgerlig karaktär. Vad trotskisterna tror sig finn: i denna text finns där inte.

Den borgerliga karaktären hos distributionssättet i vad Marx kallar kommunismens lägre fas kan inte jämföras med det kapitalistiska distributionssättet emedan ”ingen under de förändrade omständigheterna kan ge något annat än sitt arbete”, alltså ingen tvinga sälja sin arbetskraft för sin reproduktion. I det kapitalistiska samhället bestäms distributionen inte av det nedlagda arbetet, utan å ena sidan av det socialt nödvändiga arbetet för arbetskraftens reproduktion, och å andra sidan av den bestämda fördelningen av det samhälleliga mervärdet för det kapitalistiska samhällets reproduktion i övrigt. Alltså ett produktionssätt som grundar sig på arbetskraften som vara icke-överensstämelsen mellan dess bruksvärde och dess bytesvärde, innehåller i sig ett bestämt distributionssätt.

Det är inte så att Marx i ”Kritiken av Gothaprogrammet” skulle vara oklar när det gäller förhållandet mellan produktion och distribution. Två sidor efter den citerade texten följer:

och 300 000 rubel, som alla var skattefria.

Under kriget talades också om privatpersoner som gav regeringen lån på en million rubel eller mer. För arbetare och tjänstemän som 1948 hade en genomsnittlig lön på 4000 rubel om året skulle det alltså ha tagit 250 år att samla en sådan förmögenhet, förutsatt att han inte hade några egna utgifter.

Det statliga pensionssystemet var sådant att om en menig dog fick hans familj en pension på mellan 52,5 och 240 rubel i månaden, medan en överstes familj fick 1920 rubel i månaden. De som var beroende av en arbetare som dödades i arbetet fick högst 200 rubel i månaden, i några fall 300. I motsats till detta fick privilegierade familjer stora belopp då dess försörjare dog. T ex fick en generalsänka en klumpsumma på 50 000 och en pension på 2000 rubel i månaden. (Efter Cliff, *Soviet Russia*, sid 56-60).

⁶⁴ Marx, *Grunddragen*, Halmstad 1971, sid 25.

⁶⁵ Marx, *Kritiken av Gothaprogrammet*, sid 16-17.

”Konsumtionsmedlens olika fördelning är blott en följd av själva produktionsbetingelsernas fördelning, men denna sistnämnda är ett karaktäristikum för själva produktionssättet.”⁶⁶

Eller som i Kapitalets tredje band:

”Distributionsförhållandena är till sitt väsen bara produktionsförhållandenas fransida.”⁶⁷

”Han /Sismondi/ förstår inte att distributionsförhållandena bara är en annan aspekt av produktionsförhållandena.”⁶⁸

Trotskisternas ”fundamentala motsättning” är helt igenom nonsens. Den innebär bara att *de kommer ifrån att analysera den bestämda organisationen av produktionen* för att förstå de distributionsförhållanden som råder. Häri ligger också deras byråkrati”begrepp” gömt. Ty ”fördelningsnormerna ligger till grund för samhällets differentiering”. Att dessa fördelningsnormer fortfarande lever kvar som ett uttryck för ett produktionssätt från en svunnen tid (det har ju varit ”icke-kapitalistiskt” sedan 1917!) kan synas något märkligt. Att Trotskij uppfattade det så på 30-talet kan man möjligen förstå, men när Charlier så sent som 1970 hävdar att tiden sedan revolutionen bara är en ”episod” och inte ”ett utdraget stadium” för att påvisa övergångssamhällets tillfälliga karaktär, kan man inte låta blir att studsa till. Man kan undra varför man överhuvudtaget skall ta upp en kamp då livet bara är en ”episod”. Men då det, enligt trotskisterna, inte finns några inre lagar hos det sovjetiska produktionssättet som reproducerar det existerande distributionssättet och den på det grundade ”byråkratiska makten” kan det naturligtvis inte vara annat än en ”episod”. Det kan bara vara minuter kvar till dess sovjet-samhället skall klappa ihop och byråkratin förlora sin politiska makt. Men minuterna går!

Byråkratin är för trotskisterna en ”utväxt” rätt och slätt. Den är något irrationellt, ett sorgligt faktum, som trots det har vissa speciella orsaker: produktivkrafternas låga nivå, kapitalistiska kvarlevor, revolutionens isolering osv. Givetvis har dessa ”faktorer” haft stor betydelse för ”byråkratins” framväxande och befastande i Sovjetunionen, men *vad är byråkratin?* Genom att bara räkna upp en rad orsaker kan man aldrig lämna skenets nivå. Det är samma sak som att förklara kapitalismens utveckling med nya marknader eller innovationer. Med det förklaras inte hur kapitalet reproduceras, eftersom dess inre väsen inte blottläggs. Byråkratins väsen är för Trotskij, Mandel m fl dess ”dubbla natur”, dvs att den har en motsägelsefull funktion i det att den å ena sidan försvarar den centrala planen och det nationaliserade ägandet och å andra sidan präglas av en ”social konservatism, en önskan att upprätthålla status quo på det internationella planet”.⁶⁹ Germain (Mandel) identifierar beteende, natur och väsen i sin text, och alla ”begrepp” kastas om i en enda röra. Men varför blir byråkratins ”väsen” till dess funktion? Varför reduceras förklaringen till det uppenbara? Varför hamnar man plötsligt i den borgerliga sociologins begrepp? *Jo, man söker själva begreppet i distributionens sfär.*

Eftersom produktionen är planerad måste felet sökas i själva distributionen, i makten över fördelningen. Så resonerar trotskisterna. Härmed förvandlas den marxistiska teorin till borgerlig sociologi, till en fråga om ”intressegrupper”. Motsättningen mellan det ”borgerliga distributionssättet och det icke-kapitalistiska produktionssättet” ligger ”till grund för en ny differentiering av samhället”. Det är genom denna motsättning som byråkratin förverkligar sina särintressen. Så förklaras att byråkratin är ett privilegierat skikt inom arbetarklassen och att de enskilda byråkraterna är lönearbetare som inte har annat än sin arbetskraft att sälja, trots att de tillägnar sig en merprodukt som är t o m hundrafalt större än en vanlig arbetares lön.

Byråkratin behåller därmed sin privilegierade ställning genom sin rent politiska dominans,

⁶⁶ a. a., sid 19.

⁶⁷ *Kapitalet III*, sid 778. Korrigerat efter tyskan.

⁶⁸ Marx, *Theories of Surplus Value* bd 3, Lawrence&Wishart 1968, sid 56.

⁶⁹ Germain (Mandel), [Om byråkratin](#), Halmstad 1969, sid 46 [i tryckta versinen].

och följaktligen skall den enligt trotskisterna mötas med en politisk⁷⁰, inte social revolution. Denna trotskistiska ”strategi” för ”arbetarstaterna” härrör från deras åtskiljande av distributionssättet från produktionssättet och därmed från deras linjära uppfattning av produktivkraftsbegreppet (produktivitet).

I detta ligger också förklaringen till trotskisternas karaktärisering av Sovjetunionen som en ”degenererad” eller ”byråkratiserad” arbetarstat. De söker de konkreta bestämningarna för statens karaktär i själva distributionssättet. Men fördelning helt abstrakt (dvs obestämd av produktionssättet) kan bara vara mer eller mindre *rättvis*, och därmed blir karaktäriseringen av staten något rent moraliskt. Ett övergångssamhälle måste bestämmas efter sin inre rörelse och inte efter en eventuellt ”utväxt” från det ”sanna”. De marxistiska begreppen har trotskisterna bytt mot moraliska kategorier.

Lönearbete och kapital i övergångssamhället

Enligt den trotskistiska litteraturen är lönearbete allmänt i Sovjetunionen, men däremot finns inget allmänt kapital. Mandel skriver att:

”En medlem i ett kooperativ kan mycket väl sälja sin bil, sin individuella egendom till det kooperativ han tillhör; på samma sätt kan en arbetare sälja sin arbetskraft, vilket är hans individuella egendom, till det samhälle han tillhör. Tvånget att fortsätta denna försäljningsakt, för att erhålla de nödvändiga existensmedlen, bevisar löneförhållandets överlevande både till formens och innehållets ståndpunkt.”⁷¹

Men om man påstår

”att där man har lönearbete där har man också kapital... Då har man gjort det lätt för sig... Det är en alltför enkel bestämning som inte heller stämmer med verkligheten. Marx framhåller att det fanns lönearbete i det antika Rom. Faktum är att lönearbete infördes i den romerska armén, t o m fritt lönearbete. Fanns det därför kapitalism i de antika samhällena?”⁷²

Till detta kan man inledningsvis säga, att för det första är armén ingen produktiv verksamhet och för det andra var det inte ett slavsamhälle i USA på 1700-talet bara för att det fanns slave-ri. Det är naturligtvis fråga om vilket produktionssätt som dominerar. Men vi återkommer nedan till Mandels teorier, eftersom de inte saknar teoretiskt innehåll.

Trotskij däremot är mer motsägelsefull. Å ena sidan säger han att statskapitalism (ett nationellt allomfattande kapital)

”har emellertid aldrig existerat och kommer aldrig att existera, på grund av djupgående motsättningar mellan ägarna – så mycket mer som staten skulle bli ett alltför frestande objekt för social revolution i sin egenskap av allmän förvaringsplats för kapitalistisk egendom.”⁷³

Å andra sidan skriver han:

”Tillsammans tillhörde 74% av befolkningen den 'socialistiska sektorn' som råde över 95, 8% av landets kapital. Privata bönder och hantverkare omfattade fortfarande 1934 22,5% av landets befolkning, men ägde knappt mer än 4% av kapitalet.”⁷⁴

Detta blir man naturligtvis inte klok på, i synnerhet inte som Trotskij här redovisade argument mot statskapitalism också är hans enda i ”Den förrådade revolutionen”. Är hela den ”socialistiska egendomen” ett kapital eller är den det inte? Och man blir heller inte klokare av följande mening:

⁷⁰ Se a. a., sid 48 och Trotskij, a. a., sid 18.

⁷¹ Mandel, *Marxist Economic Theory*, sid 656. [svensk översättning: [Marxismens ekonomiska teori](#)]

⁷² Mandel, *Övergångssamhället*, sid 4.

⁷³ Trotskij, a.a., sid 177.

⁷⁴ a. a., sid 169.

”Lönearbete upphör inte ens under den sovjetiska regimen att bära den förödmjukande etiketten slaveri. Betalning 'efter arbete' – i realiteten till de 'intellektuellas' fördel på bekostnad av fysiskt och särskilt okvalificerat arbete – är en källa till orättvisa, förtryck och tvång för majoriteten, privilegier och 'ett lyckligt liv' för de få. Istället för att uppriktigt erkänna att borgerliga normer inom arbetet och fördelningen alltjämt råder i Sovjetunionen...”⁷⁵

Som om lönearbete skulle vara någon norm, ett rättsligt påfund av den gamla borgarklassen.

Lönearbete innebär, och kan inte innebära något annat än, en icke-överensstämmelse mellan den försålda arbetskraftens bruksvärde och bytesvärde. Arbetaren får betalt för motsvarande arbetskraftens bytesvärde, det socialt nödvändiga arbete som krävs för att reproducera arbetskraften, men detta har ingenting att göra med arbetskraftens bruksvärde, det värde han själv producerar.

Med lönearbetet är arbetaren underordnad produktionsbetingelserna, för vilka han skapar ett värde som inte har något att göra med vad han får tillbaka i lön. Om detta värde är större än värdet på hans egen arbetskraft skapar han ett mervärde för dessa produktionsbetingelser. Produktionsbetingelserna blir i sitt förhållande med löne-arbetet (det mervärdeskapande löne-arbetet) till ett självförökande värde, ett kapital. Mot lönearbete som allmänt produktionsförhållande står alltid ett kapital, eftersom inget samhälle grundat på lönearbete kan överleva annat än genom att den försålda arbetskraftens bruksvärde är större än dess bytesvärde. Eller som Marx skriver:

”Kapital och lönearbete (så kallar vi arbetarens arbete, som säljer sin arbetskraft) uttrycker bara två faktorer i samma förhållande. Pengar kan inte bli kapital, utan att de utbytes mot arbetskraft som arbetaren själv sålt. Å andra sidan kan arbete bara framträda som lönearbete, så länge de mot arbetet stående betingelserna står gentemot det som en självständig makt, som en främmande egendom... kort sagt som kapital.”⁷⁶

”Den specifika ekonomiska formen, i vilken obetalt merarbete pumpas ut ur de omedelbara producenterna, bestämmer herre- och drängförhållandet, så som detta omedelbart växer fram ur själva produktionen och å sin sida återverkar bestämmande på denna. Härpå grundar sig hela gestaltandet av den ekonomiska, ur själva produktionsförhållandena framväxande samfälligheten, och därmed samtidigt dess specifika politiska gestalt. Det är alltid i det omedelbara förhållandet mellan ägarna av produktionsbetingelserna och de direkta producenterna – var och en av detta förhållandes former motsvarar alltid i enlighet med dess natur) ett bestämt utvecklingsstadium av arbetssättet och följaktligen ett bestämt utvecklingsstadium av arbetets samhälleliga produktivkraft – som vi finner den innersta hemligheten, den fördolda grundvalen för hela den samhälleliga konstruktionen, och därmed också (grundvalen) för suveränitets- och beroendeförhållandets politiska form, kort sagt för den motsvarande specifika statsformen.”⁷⁷

Detta är Marx' uppfattning. Mandels jämförelse av arbetarens arbetsförmåga, hans livsmöjlighet, med hans bil har inget gemensamt med denna uppfattning. Förhållandet mellan lönearbete och kapital är inneboende i själva kapitalbegreppet. Det utgör själva kapitalförhållandet.

Men finns det kapital, så frågar man sig om det inte också måste finnas konkurrens. Om å ena sidan lönearbetet är en del av själva kapitalförhållandet, så är ju å andra sidan också konkurrensen

”inget annat än kapitalets inre natur ... som framträder och realiserar i växelverkan mellan flera kapital.

”Konkurrensen är överhuvud det sätt varpå kapitalet sätter sitt produktionssätt i rörelse.”

⁷⁵ a. a., sid 186.

⁷⁶ *Resultate...*, sid 32.

⁷⁷ *Kapitalet III*, sid 701. Korrigerat efter tyskan.

”Eftersom värdet utgör kapitalets grundval, och följaktligen bara existerar genom ett utbyte mot ett annat värde, stöter kapitalet bort sig självt. Ett universalkapital som inte har något främmande kapital med vilket det kan göra utbyten... är därför ett oting.”⁷⁸

Marx' bestämning av kapitalet som ett förhållande mellan lönearbete och kapital, och som ett genom sig själv, genom konkurrensen, förökande värde, framstår emellertid som en motsägelse om staten utgörs av ett enda ”kapital”. Denna ”motsägelse” har skapat två olika teoretiska riktningar med å ena sidan de som betonar att lönearbetet står gentemot ett kapital (t ex Mattick)⁷⁹ och å andra sidan de (t ex Rosdolsky)⁸⁰ som betonar att konkurrensen är en del av själva kapitalbegreppet.

Mattick grundar sig bl a på ”Till kritiken av Gothaprogrammet”, där Marx menar att det kommunistiska samhället, som utvecklas på det kapitalistiska samhällets grundval”, dvs det samhälle som följer på det kapitalistiska samhället, redan har avskaffat lönearbetet. Han utgår också från Engels' kritik av Dühring: enligt Engels upphäver inte statsegendomen i sig kapitalförhållandet, även om den förvandlas till något allmänt.

”Men varken förvandlingen till aktiebolag (och trustar) eller till statsegendom upphäver produktivkrafternas egenskap av att vara kapital. I fråga om aktiebolagen (och trusterna) ligger detta i öppen dag. Och den moderna staten är i sin tur bara den organisation som det borgerliga samhället skapat för att upprätthålla det kapitalistiska produktionssättets allmänna yttre betingelser mot övergrepp, såväl från arbetarnas sida som från de enskilda kapitalisternas. Den moderna staten är, vilken form den än må anta, ingenting annat än en kapitalistisk maskin, den är kapitalisternas stat, den idealiske totalkapitalisten. Ju fler produktivkrafter den övertar, desto mer blir den en verklig totalkapitalist, desto fler medborgare utsuger den. Arbetarna förblir lönearbetare, proletärer. Kapitalförhållandet upphäves inte, det drives fastmer till sin spets. Men där slår det om. Statens övertagande av produktivkrafterna är alltså inte någon lösning av konflikten, men det gömmer i sig det formella medlet, vägen till lösningen.”⁸¹

Detta citat tycks stå i motsättning till Marx' skrivningar i *Grundrisse*, om inte staten, som en verklig totalkapitalist, uppträder som flera kapital på en av staten reglerad, men samtidigt för dessa regleringar bestämmande marknad, eller som ett kapital som är omedelbart bestämt av världsmarknadens rörelse.

Här är vi alltså tillbaka till problemet med förhållandet mellan plan och marknad. Existensen av en stats-kapitalistisk form av kapitalism⁸², dvs en form där staten uppträder som en verklig totalkapitalist dominerad av en marknad och stående gentemot en klass av lönearbetare, är alltså inte bara något fullt möjligt, utan är också, som vi tidigare diskuterat, en allmän tendens både i den avancerade kapitalistiska länderna och i Östeuropa.⁸³

⁷⁸ Marx, *Grundrisse*, sid 542-44, 617, 324. Citerat efter Rosdolsky, *Kapitalen i almenhed og de mange kapitaler*, *Kurasje* nr 7, sid 67-68.

⁷⁹ Se Mattick, [Marx och Keynes – blandekonomins gränser](#), Røde Hane 1974, kap 20-23. Boken utkommer om några månader på Röda Bokförlaget. De viktiga avsnitten i boken är emellertid inte de som behandlar statskapitalismen, utan analysen av ”blandekonomins begränsningar”.

⁸⁰ Rosdolskys analys av kapitalbegreppet finns bl a i en artikel i *Kurasje* nr 7, men framför allt i hans stora verk om *Kapitalets* tillblivelsehistoria, som utkommer på Röda Bokförlaget till hösten. [[Kapitalets tillkomsthistoria](#)]

⁸¹ Engels, a. a., sid. 384.

⁸² Mandel, [Marx ekonomiska tänkande](#), Uddevalla 1973, sid 88. [sidhänvisning gäller bokversion]

⁸³ Det mest framskridna exemplet på dessa tendenser i Östeuropa är Ungern, som är det land, bortsett från Jugoslavien, där de ekonomiska reformerna gått djupast.

För att komma bort från den administrativa planeringen har marknaden tilldelats en aktiv roll. Priserna skall återspegla utbud och efterfrågan på marknaden och informera företagen om vad och hur mycket de skall producera. Företagen bestämmer också själva varifrån och i vilka kvantiteter de skall köpa produktionsmedel och arbetskraft. Drivkraften för att efterleva marknadens ”direktiv” och göra det till ”lägsta möjliga kostnad” är vinsten, av vilken företagsledningens inkomster är beroende. Företagens handel med utlandet sker genom särskilda utrikeshandelsföretag eller på licens, men företagen avgör själva om de skall köpa hemmaproducerade

Men uppenbarligen är det inte heller så enkelt. I 30-talets Sovjetunionen fanns ingen arbetslöshet och inte heller spelade en marknad för produktions medel någon egentlig roll, och inte heller idag är vare sig en yttre eller inre marknad dominerande. Samtidigt har arbetaren sedan 30-talet framträtt som lönearbetare och en ofantlig mängd merarbete har överförs till partibyråkrater, direktörer och planadministratörer genom de väsentliga skillnaderna i löner och privilegier.⁸⁴ Dessa privilegier för de ledande och intellektuellt arbetande skikten härrör i första hand från att arbetarklassen står splittrad gentemot den centralt administrerade planen.⁸⁵ Arbetarklassen har reducerats till arbetskraft och dess intressen underordnats ackumulationens krav. Arbetsdelningsrelationerna fördjupades genom särställningen för de skikt som kunde behärska den importerade kapitalistiska tekniken.⁸⁶ Genom planen reproduceras dessa förhållanden och de privilegierade återskapar sin dominans. Det sker alltså genom produktionssättets struktur, och inte genom något avskilt distributionssätt.

Samtidigt har motsättningarna i det centralt administrerade planeringssystemet tvingat fram vinsten som behovsmätare och därmed marknadens allt större inflytande. Här tycks det alltså snarare vara fråga om det döda arbetets omvandling till kapital, än att det i verkligheten existerar som kapital. Men på samma sätt som den ”centrala planen” reproducerar motsättningen ”värde-bruksvärde i förvriden form” reproducerar den också ”ett kapital i förvriden form”, för det levande arbetet står gentemot det döda arbetet såsom lönearbetare, såsom försäljare av varan arbetskraft.

Allt tyder alltså på att de östeuropeiska samhällena varken kan förstås genom att man hävdar lönearbetets och därmed kapitalförhållandets dominans eller genom att man hävdar planens dominans. Varken Matticks eller Mandels enkla scheman tycks vara till någon större hjälp för en förklaring.

Då dessa scheman läggs till grund för en förklaring av klasskiktningen och statens karaktär, *framträder deras politiska konsekvenser*. Mattick tvingas t ex förneka existensen av proletariats diktatur i de stater som inte är dominerade av arbetarråd, dvs stater som Kina, DRV osv. Medan Mandel tvingas hävda att proletariats diktatur är allenarådande i såväl

varor eller importera, och om de skall sälja sina produkter på hemmamarknaden eller utomlands. Se Nove, “Economic reforms in URSS and Hungary” i Nove/Nuti, a. a.

⁸⁴ Se not 63.

⁸⁵ Väsentliga löneskillnader behöver i sig inte vara ett uttryck för ett bestämt klassherravälde eller för en splittrad, passiviserad arbetarklass, eftersom arbetarstaten i ett inledningsskede kan vara tvingad att tilldela specialister av olika slag högre löner för att säkra dem som allierade. Men dessa högre löner är inte något oproblemiskt, eftersom de är ett uttryck för att kapitalistiska förhållanden fortfarande dominerar inom produktionens sfär både vad gäller uppdelningen manuellt och intellektuellt arbete och vad gäller lönearbetet. Att de intellektuellt arbetande kräver högre löner – jämförbara med deras privilegier i den kapitalistiska världen – för att de inte skall överge arbetarstaten eller sluta sig till kontrarevolutionen, är inte ett uttryck för ett moraliskt ”svek” mot revolutionen, utan är ett uttryck för att den kapitalistiska världsmarknaden fortfarande dominerar arbetskraftens fördelning. De är alltså ett uttryck för att kapitalistiska marknadsmekanismer gör sig gällande trots att arbetarstaten upprättat en plan.

Lönedifferenser kan aldrig härledas ur bestämda distributionsförhållanden eller ”distributionsnormer”, för de är alltid ett uttryck för produktionens organisering, för bestämda produktionsförhållanden. Att som rådssocialister och trotskister ropa: ”Man måste följa Pariskommunens exempel, inga förmåner för de intellektuellt arbetande”, är inget annat än himlastormarnas tomma prat. Det är att proklamera arbetarklassens totala herravälde, medan detta herravälde ännu är delvis bestämt av kapitalistiska förhållanden.

Väsentliga löneskillnader uttrycker ett överförande av de direkta producenternas merarbete, men de behöver inte vara ett uttryck för de ”högvälönades” herravälde över de ”lågavälönade”, även om de stora lönedifferenserna gömmer en sådan tendens. Denna kan bara omintetgöras i klasskampen med arbetsdelningens upphävande, med det internationella upphävandet av kapitalförhållandet.

⁸⁶ Se Stalin, *Leninismens problem*, Moskva 1952, sid 752-753.

Kina som Sovjetunionen och Östeuropa.

En tredje förklaringsväg som försöker nå utöver hela denna motsatsproblematik – dominerande lönearbete eller dominerande marknad – finns hos Bettelheim. Hans utgångspunkt är att arbetarstaten utövar sitt herravälde på de historiskt givna betingelserna, dvs till en början på kapitalistiska och förkapitalistiska förhållanden. Denna *motsättning mellan samhällets ekonomiska innehåll och politiska form finner sin lösning i klasskampen*, ty som bekant kan inte en form i marxistisk mening fyllas med varierande innehåll som man fyller vatten i en vinflaska. Det väsentliga för Bettelheim blir frågan om arbetarklassen existerar och handlar som ”klass för sig”, om den ständigt försöker utvidga sitt herravälde, eller om den är tillbakaträngd till en klass av individuella lönearbetare, dvs om den genom råden eller partiets förmedling försöker omvandla produktionsförhållanden och produktivkrafternas karaktär, eller om den är uppsplittrad och avskild från produktionsmedlen. Enligt Bettelheims uppfattning kommer emellertid denna omvandling av produktivkrafter och produktionsförhållanden inte att upphäva motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete och därmed inte heller de vetenskapliga kategorierna. Världen kommer för alltid att vara höljad i skenet.⁸⁷ Motsättningen mellan intellektuellt och manuellt arbete blir för honom något evigt, vilket vad vi kan se får honom att överskatta det revolutionära avantgardets och över huvudtaget den politiska sidans betydelse.

Kampen mot byråkratin

Vi har hittills utgått från de mest abstrakta begreppen för en förståelse av övergångssamhället. Därför har vi bara närmast oss klasskampen och det politiska herraväldets problem, när dessa mer abstrakta begrepp varit direkt bestämmande för klasskampen, klasskiktningen osv. Samtidigt har vi sett att det är just där som trotskismens motsättningar strålar samman. Det är där som de kommer upp till ytan och vi kan tala om direkta politiska motsättningar.

När trotskisterna talar om dagens övergångssamhällen som ”byråkratiserade” och ”degenererade” arbetarstater blir alla problem till en fråga om graden av byråkrati. Byråkratin blir förklaringen till varje ”avsteg” från den ”ideala vägen”, vilket naturligtvis inte är någon förklaring alls. Problemet är inte heller att finna en eller annan möjlig ”orsak” till byråkratins framväxt, för därmed frånsäger vi oss också möjligheten att finna de inre samband som döljer denna framträdelseform. Byråkratin som för varje sovjetisk arbetare är en realitet såsom ”organisatören av den totala ekonomin”, såsom alltid existerande ”ovanför honom”, är nämligen inget annat än den framträdelseform genom vilken det sovjetiska samhällets ekonomiska-politiska herravälde verkliggörs. Vi måste förstå karaktären av detta herravälde istället för att tala om byråkrati i allmänhet, byråkrati som något av produktionens organisering obestämt, eller med andra ord, ett politiskt herravälde som något totalt åtskilt från ett ekonomiskt herravälde.

Hela den trotskistiska teorikonstruktionen för övergångssamhället vilar på detta åtskiljande av rent ekonomiska och rent politiska begrepp, vilket, som vi sett, i sin tur stammar ur åtskiljandet av distributionssättet från produktionssättet. De hamnar därmed i den absurda motsägelsen att å ena sidan, på ett allmänt plan, se övergångssamhället som en epok av statens och politikens upphävande, och å den andra förklara de nuvarande övergångssamhällenas karaktär med existensen av en byråkrati och med icke-existensen av arbetarråd, dvs med politiska begrepp. Deras åtskiljande av rent politiska begrepp och rent ekonomiska begrepp kan alltså inte förklara hur politiken i sig dör bort, hur delningen ledande-ledda upphävs. Partiet blir för dem i praktiken till något evigt, samtidigt som det överhuvudtaget inte existerar som kommunistiskt parti, eftersom utvecklingen fram mot kommunismen är något som är givet

---

⁸⁷ Bettelheim, a. a., sid 38-43.

med arbetarråden och arbetarkontrollen. Partierna blir till de olika ”politiska riktningarnas partier” i enlighet med den borgerliga demokratin. Det kommunistiska partiet blir ett bland flera partier, och inte till arbetarklassens avantgarde. Trotskisternas förvandling av klasskampen till kamp för produktivitet och kamp för demokrati upphäver också det kommunistiska partiet som kommunistiskt parti.

Det karakteristiska för trotskisterna blir därför att de för övergångssamhället betonar den formella arbetardemokratin istället för klasskampen. Hela deras schema kan reduceras till ökad produktivitet, ökad demokrati och central planering. Överallt i gens övergångssamhällen lanserar de parollen ”kamp mot byråkratin”, utan att överhuvud taget diskutera vad byråkratin som framträdelseform representerar, dvs vilken klasskaraktär byråkratin har. Det betyder inte att statens form skulle vara oberoende av dess innehåll, utan att det är väsensskilda motsättningar som kan framträda i formen av byråkrati. Kort sagt, att tala om byråkrati helt abstrakt säger ingenting om huruvida arbetarklassen har delegerat produktionens tekniska organisering, som ett uttryck för delningen mellan manuellt och intellektuellt arbete som fortfarande lever kvar, eller om arbetarklassen har ”delegerat” själva klassherraväldet, dvs har reducerats till ”klass i sig”.

Trotskisternas enkla schema: Arbetardemokrati och central plan, vilket för övergångssamhällena sammanfattas i parollen ”kamp mot byråkratin, leve arbetarråden”, innehåller revolten mot byråkratin samtidigt som den innehåller byråkratin verkliga grundval. Denna paradox framträder för var och en som tränger bakom det gudomliga sken som trotskister och råds-socialister gett arbetarråden.

I sin allmänna arbetardemokratiska form är arbetarråden det organisatoriska uttrycket för den mobiliserade arbetarklassen i sitt upprättande och Utvidgande av ett politiskt herravälde.⁸⁸ I den väpnade revolutionen blir denna organisationsform därför till en nödvändighet, men så snart klasskampen lämnar den väpnade konfrontationen för att alltmer gälla produktionens organisering, måste arbetarråden smältas samman med produktionens organisering. I annat fall kommer arbetarklassen att trängas tillbaka till ”klass i sig” eller enbart mobiliseras med jämna mellanrum för att uttrycka sin kontroll, för den kommer i råden att stå splittrad gentemot produktionens organisering, gentemot den ”centrala planen”, vars sociala innehåll framträder i formen av en byråkrati. Motsatsparet byråkrati-arbetarråd kan därför bara uttrycka en motsättning i arbetarkontrollens utvidgning, i utvidgningen av arbetets formella underordnande under arbetarklassen. Trotskisterna tar kamp för arbetarkontroll, utan att kunna förklara hur denna kontroll skall kunna omvandlas till arbetarklassens reella behärskande av produktionsprocessen, hur den skall omvandlas till arbetarmakt. Därmed innehåller den trotskistiska teorikonstruktionen å ena sidan ett understödande av arbetarklassens mobilisering och kamp, men å den andra också gränserna för detta understöd, eftersom de åtskiljer de politiska och de ekonomiska förhållandena.

I sin kritik av Förbundet KOMMUNIST i *Fjärde Internationalen* fångar trotskisterna sin egen begränsning i följande formulering:

”Istället för att koncentrera sig på politiken har FK koncentrerat sig på produktionsprocessen.”⁸⁹

Antingen koncentrerar man sig tydligen på politiken eller på ekonomin. Trotskisterna har valt politiken. Vad de överhuvud inte fattar är sambandet mellan politik och ekonomi, och det är

⁸⁸ Vi utgår här från ett samhälle helt dominerat av kapitalistiska produktionsförhållanden, där motsättningen mellan arbete och kapital upphävs i en revolution. Därmed abstraherar vi från existensen av förkapitalistiska produktionsätt och från existensen av omkringliggande kapitalistiska stater. En konkret analys skulle tvinga oss att förklara hur t ex en ”arbetar- och bondestat” hålls samman och ges en proletär inriktning, och vad det innebär att en sådan stat tvingas uppträda som nationalstat.

⁸⁹ *Fjärde Internationalen* 1-2/74, sid 44.

kärnan i vår kritik av dem. Det väsentliga i övergången till kommunismen är skapandet av den omedelbara enheten mellan politik och ekonomi, upphävandet av deras motsats, varvid det samhällsliga livet just blir samhällsligt liv rätt och slätt. För trotskisterna är arbetarklassens förmåga till maktutövning oberoende av produktionens organisering. Arbetarklassen blir ett fritt svävande subjekt. Med andra ord: trotskismen bär med nödvändighet på en *voluntaristisk* avvikelse. Dess ständiga höger-vänstervacklan, opportunismen gentemot Sovjetunionen och det närmast rådssocialistiska förhållandet till Kina, är bara uttryck för åtskiljandet av ekonomi och politik. För trotskismen är t ex ”arbetarmakt objektivt möjlig i dagens Kina”.⁹⁰ Bara arbetarklassen ”störtar sin förmyndare”, så kan en ”institutionalisering av arbetarmakten av arbetarmakten på grundval av demokratiskt valda råd” äga rum.⁹¹ Detta är ju rent vansinne. Det väsentliga blir här upprättande och förverkligandet av en organisatorisk form. Arbetarråden som form blir en ren fetisch, för vad är formen utan en väsentlig förändring av innehållet? Utan skapandet av en sammansvetsad arbetarklass som kan föra en medveten kamp mot kapitalismens och klassamhällets grundvalar, som kan behärska och styra de samhällsliga processerna?

Proletär diktatur och arbetarmakt

Den proletära diktaturen bildar övergången till kommunismen.⁹² Under hela denna övergångsperiod måste proletariatet vara den härskande klassen, för att förhindra återgång till kapitalismen och möjliggöra det historiska brottet med varje form av klassamhälle. Men med klasskampen utveckling under denna övergångsperiod kommer den proletära diktaturen att genomgå förändringar, som leder fram till dess bortdöende och övergång i kommunismen – det klass- och statslösa samhället. Vi kan urskilja två faser i denna utveckling, som dock inte står i ett rent kronologiskt förhållande till varandra, utan sammanflätas i den process som övergången utgör.

”Och så länge arbetarkontrollen ännu inte blivit ett faktum, så länge de framskridna arbetarna inte satt igång och genomfört ett segerrikt och framgångsrikt krig mot dem som bryter denna kontroll eller ignorerar den – så länge kan vi inte gå vidare från det första steget (arbetarkontrollen) till det andra steget mot socialismen, dvs övergå till att *reglera produktionen genom arbetarna själva*.”⁹³

Med arbetarklassens krossande av den borgerliga staten i den socialistiska revolutionen upprättas proletariatets diktatur, som grundas på arbetarklassens enhet och sammansvetsning i de proletära klassorganen – råden. Genom att koncentrera de viktigaste produktionsmedlen i sin hand och upprätta en central plan underkastar den proletära diktaturen de samhällsliga processerna under arbetarklassens kontroll. Så länge det kapitalistiska systemet av produktivkrafter och produktionsförhållanden, vilket skiljer arbetaren från produktionsmedlen och sitt arbetes produkter, ännu inte är övervunnet kan arbetarklassen bara tillägna sig produktionen formellt, dvs kontrollera en reellt kapitalistisk arbetsprocess. Arbetarklassen är *den politiskt härskande klassen*, och har erövat de nödvändiga maktmedlen för att i den fortgående klasskampen kunna utsträcka sitt herravälde och från grunden omvandla samhället.

Brytningen med kapitalismen är möjlig, men inte förverkligad, ty återgång är också möjlig, även om den proletära diktaturen gjort slut på borgarklassens politiska herravälde. Klasskampen består och borgerliga sociala skikt reproduceras av den produktionsprocess som inte omedelbart kan omvandlas. Den proletära diktaturens uppgift är just därför att i klasskampen tränga tillbaka dessa skikt, trygga arbetarklassens herravälde och på sikt upphäva även detta, genom den totala revolutioneringen av de samhällsliga förhållandena.

⁹⁰ *Fjärde Internationalen* 1-2/74, sid 45.

⁹¹ *Fjärde Internationalen* nr 2, sid 42.

⁹² Se Marx brev till Wedemeyer, *Selected Correspondence* sid 69, och *Klasstriderna i Frankrike*, sid 180.

⁹³ Lenin, *Valda verk* II:2, sid 477. Vår spärr.

Den slutgiltiga brytningen med kapitalismen kräver upphävandet av kapitalismens ekonomiska lagar och en begynnande brytning med klassuppdelningens fundament – arbetsdelningen. Med lönearbetets och marknadens upphävande kontrollerar arbetarklassen inte längre en för den främmande produktionsprocess, utan utövar en kollektiv makt över den ("reglering av produktionen genom arbetarna själva"). Detta förutsätter emellertid också att den samhälleliga produktionsprocessens enskilda delar omvandlas så att i arbetets omedelbara organisering det levande arbetet behärskar det döda, dvs en kamp mot arbetsdelningen.

När arbetarklassen erövrar makt och förmåga att sätta produktionsmedlen i arbete, styra dess användning och förfoga över produktionsresultatet så tillägnar sig arbetarklassen hela den samhälleliga produktionsprocessen reellt. Arbetarklassen är inte enbart politiskt härskande klass, utan den i full mening *socialt härskande klassen*. Detta är arbetarmakten, som innebär omslaget (som process) till icke-makt, icke-herravälde. För när arbetarna kan behärska den totala produktionsprocessen är de heller inte arbetare, utan rätt och slätt sociala individer. Klasserna och därmed staten, den proletära diktaturen, går mot sitt slut och den mänskliga historien övergår i kommunismen.

För trotskisterna i RMF existerar emellertid inte denna distinktion mellan olika skeden av den proletära diktaturen – arbetarkontroll och arbetarmakt. När vi, utifrån en materialistisk analysen av övergången från ett produktionssätt till ett annat, gör åtskillnaden anklagas vi för att skjuta arbetarmakten på framtiden.⁹⁴ Självt hävdar RMF:

"Med arbetarmakt menar vi, revolutionära marxister, arbetarklassens makt i övergångssamhället. Vi menar att vi måste ha verklig arbetarmakt (eller proletariatets diktatur som vi leninister kallar det)..."⁹⁵

Alltså: under övergångssamhället "måste" råda en verklig arbetarmakt, och "verklig arbetarmakt"=proletariatets diktatur. Men vad RMF menar med "verklig arbetarmakt" får man inte veta. I artikeln ges inte några som helst bestämmningar, utan arbetar makten är helt enkelt "arbetarklassens makt i övergångssamhället". Därvid hamnar trotskisterna på en *formalistisk* ståndpunkt: arbetarmakten *utvecklas inte* under övergångsperioden, utan med den *finns* redan arbetarmakten – arbetarklassen är definitionsmässigt mobiliserad och organiserad i arbetarråd, rationaliseringar har vidtagits och en central plan upprättats. Men med detta blir inte arbetarklassen en fullt ut socialt härskande klass, eftersom dess herravälde inte är rotfäst i en grundläggande förändring av själva produktionssättet. Arbetarklassen har som politiskt härskande klass erövrar de nödvändiga maktmedlen för att i den fortgående klasskampen kunna *utsträcka* sitt herravälde och föra utvecklingen fram mot kommunismen. Trotskisterna ser inte denna process av arbetarklassens maktutvidgning, utan likställer "arbetarkontroll" med "arbetarmakt". De sätter gränserna för arbetarklassens herravälde i arbetarkontrollen, i det levande arbetets formella herravälde över det döda. Därför kan de heller inte förstå vad övergångsperioden innebär.

"De centrala elementen i kampen för socialismen är frågan om makten i staten och höjningen av arbetsproduktiviteten."⁹⁶

Detta är hela innehållet i övergångsperioden för trotskisterna. Ingenting om fördjupandet och utsträckandet av arbetarklassens herravälde, eller om brytning med kapitalismen och ett nytt produktionssätts framväxt. Men det behövs heller inte eftersom proletariatets diktatur rätt och slätt är "verklig arbetarmakt" och produktionssättet är definierat som icke-kapitalistiskt (socialistiskt) av det nationaliserade ägandet, utrikeshandelsmonopolet och planeringen. Övergångsperioden blir en tågres. Arbetsproduktiviteten ökar, välståndet höjs och ar-

⁹⁴ Fjärde Internationalen 1-2/74, sid 41.

⁹⁵ a. a., sid 42.

⁹⁶ a. a., sid 44.

betstiden förkortas, och alltfler kan dras in i den proletära statens styrelse.

Grunden för denna betoning av arbetsproduktiviteten är trotskismens övergångssamhällebegrepp. När Trotskij i ”Den förrådade revolutionen” betecknade Sovjetunionen som ett ”övergångssamhälle”, så utgick han från *efterblivenheten*, som skapade en motsättning mellan det socialistiska produktionssättet och det borgerliga distributionssättet. Lösningen på denna motsättning var därför en ökad produktivitet som kunde upphäva ojämlikheten i fördelningen.⁹⁷ Detta övergångssamhällebegrepp har införlivats med de trotskistiska teori-konstruktionen och gjorts till allmängiltigt för övergången till socialismen. Därför måste också varje övergångsperiod vara ett skede av ”socialistisk ackumulation” som ökar produktionen och möjliggör en fördelning i överensstämmelse med produktionssättet. Övergången blir så en fråga om tillväxt, utveckling av ”produktivkrafterna”, *framför* klasskamp och omvandling.⁹⁸ Kampen mot arbetsdelningen, som håller klassamhällets grundvalar, är t ex inte ett *särskilt* problem för trotskisterna utan bekämpas just genom ”att arbetsproduktiviteten når en tillräckligt hög nivå”.⁹⁹

Med övergångsperioden avser vi däremot främst en *omvandling* av och *brytning* med det kapitalistiska produktionssättet – kombinationen av produktionsförhållanden och produktivkrafter – som förmedlas genom *klasskampen*. Lenin skrev om detta:

”Teoretisk sett råder det inget tvivel om att det mellan kapitalismen och kommunismen ligger en viss övergångsperiod. Denna måste ovillkorligen i sig förena dragen och egenskaperna hos dessa båda samhällsliga hushållningsformer. Denna övergångsperiod kan inte undgå att vara en kamp mellan den bortdöende kapitalismen och den uppkommande kommunismen eller med andra ord – mellan den besegrade men ej förintade kapitalismen och kommunismen som har fötts men ännu är helt svag... Klasskampen försvinner inte under proletariatets diktatur utan antar endast andra former.”¹⁰⁰

Trotskyistisk kortkonst

Genom att ställa upp likheten proletariatets diktatur=verklig arbetarmakt försöker RMF slingra sig undan trotskismens egna ståndpunkter. Man angriper våra ståndpunkter utan att konfrontera dem med trotskismens egna (och hamnar istället rådssocialismen nära). Men nu råkar det finnas en liten broschyr som vi redan hänvisat flitigt till, som heter ”Är Sovjetunionen kapitalistiskt?” av Fernand Charlier, med underrubriken ”en redovisning av Fjärde Internationalens ståndpunkter”. RMF är en sektion av FI. De åsikter som redovisas av RMF borde därför vara representativa för FI och tvärtom.

Proletariatets diktatur = verklig arbetarmakt måste innebära att om det inte råder arbetarmakt, så existerar heller inte proletariatets diktatur. Det är den trotskistiska ståndpunkten enligt RMF. Ingenting om ”arbetarstat”, ”byråkrati” etc utan rätt och slätt verklig arbetarmakt. I Charliers broschyr finner man emellertid något annat:

”Att staten är demokratisk eller ej till sin form, är ...ett underordnat element.”

”Eftersom arbetarstaten för marxismens grundläggare borde baseras på arbetarstyre och dö bort sluter sig Cliff /ledande teoretiker i International Socialists/ till att man i Sovjet inte har att göra med en arbetarstat. Detta är ett för den småborgerliga skolan typiskt resonemang.”

”denna statstyp /den sovjetiska/ med detta historiska ursprung vilken fortfarande upprätthåller en förstatligad planhushållning, skyddad av monopolet på utrikeshandeln, måste trots politiken från det skikt som innehar makten å klassens vägnar, karaktäriseras som en degenererad arbetarstat.”

⁹⁷ Trotskij, a.a., sid 39-40 och 49.

⁹⁸ Mandel, *Marxist Economic Theory*, sid 572, 611.

⁹⁹ *Fjärde Internationalen 1-2/74*, sid 44.

¹⁰⁰ Lenin, *Valda verk II:2*, sid 284-285 och 293.

”arbetarstat – dvs... proletarietets diktatur (som är synonymt med arbetarstat).”¹⁰¹

Jämför dessa citat med RMFs. När RMF talar om ”verklig arbetarmakt” talar Charlier om ”det skikt som innehar makten å klassens vägnar”. När RMF säger att kriteriet på en proletär diktatur är att arbetarklassen har makten, säger Charlier att staten kan vara en proletär diktatur även om arbetarklassen inte har makten. Det centrala är istället existensen av en ”förstatligad planhushållning, skyddad av monopolet på utrikeshandeln”. Detta är naturligtvis en ohållbar ståndpunkt och det vet RMF mycket väl. Teorin om den ”degenererade arbetarstaten” är trotskismens verkligt sjuka punkt som orsakat ständigt återkommande dispyter och utbrytningar i den trotskistiska rörelsen. Man löser givetvis inte detta problem genom att hålla sig med två ståndpunkter samtidigt. Det blir ändå inget annat än politiskt taskspeleri.

Sin verkliga höjdpunkt når taskspeleriet i följande stycke:

”Enligt FKs modell måste varje revolution i ett underutvecklat land sluta med att byråkratin tar makten.”¹⁰²

Detta skulle således vara Förbundet KOMMUNIST som introducerat teorin om byråkratins nödvändighet. Påståendet är så fräckt att man häpnar. Däremot är det riktigt att det finns en sådan teori som RMF talar om. Den lyder som följer:

”Om staten inte dör bort utan blir mer och mer despotisk, om arbetarklassens talesmän blir byråkratiserade och byråkratin reser sig över det nya samhället, sker detta inte på grund av några sekundära orsaker som psykologiska kvarlevor från det förflutna etc utan är ett resultat av den krassa *nödvändigheten* att frambringa och stödja en privilegierad minoritet så länge det är omöjligt att garantera genuin jämlikhet... det är alldeles tydligt att ju fattigare det revolutionära samhället är desto strängare och naknare uttryck får denna lag, desto grövre former antar byråkratin och i desto större fara kommer den socialistiska utvecklingen.”¹⁰³

RMF känner säkert igen detta stycke. Det är nämligen hämtat från Leo Trotskijs bok *Den förrådade revolutionen*.

Redaktionen

Värdelagen och övergångssamhället

Ur *Kommunist* 19

Från en kamrat utanför Förbundet KOMMUNIST har det kommit några synpunkter på artikeln ”Vägen från kapitalism till kommunism” i *Kommunist* 18 [se ovan]. Inlägget tar upp en motsägelse i avsnittet om varuproduktionen, som är den minst bearbetade och därmed svagaste delen av artikeln. På ett par ställen har vi blandat samman värde och bytesvärde, samtidigt som vi på andra ställen upprätthåller åtskillnaden. Detta har dock inte några konsekvenser för artikelns resonemang som helhet, men pekar på artikelns ofullständiga behandling av värdelagen. Efter inlägget följer ett svar, där vi kort kritiserar det på några punkter.

Några anmärkningar till artikeln

Artikeln är ett svar på RMFs kritik av Förbundet KOMMUNISTs Grundsatser i *Fjärde Internationalen* 1-2/74. RMF riktar sina angrepp mot synen på övergångssamhället, istället för att ta upp den bristfälliga historieskrivningen om kapitalismens uppkomst och den totala avsaknaden av varje ansats till *analys* av de grundläggande motsättningarna under kapitalismen,

¹⁰¹ Charlier, a. a., sid 53, 54, 82, 51.

¹⁰² *Fjärde Internationalen* 1-2/74, sid 44.

¹⁰³ Trotskij, a. a., sid 45.

som måste ha sin utgångspunkt i den marxiska värdeteorin. Denna avsaknad av den marxiska värdeteorin i en programmatisk skrift är inte ett fel bland andra, utan ett avsteg från den vetenskapliga socialismen.

I detta sammanhang är det svårt att förstå hur *Kommunist*-redaktionen kan hänvisa ”de som känner sig behöva börja med en enklare framställning ... till Grundsatserna”, när den själv försöker ”göra en framställning av de teoretiska grundvalarna för Grundsatsernas behandling av övergången från kapitalism till kommunism”(sid 2 sp 3). Man försöker leverera fundamentet två år efter själva husbygget och bortförklarar därmed den insiktsfulla självkritik man gav uttryck för i Kommentaren i samma *Kommunist*-nummer, där man betecknade de tre gångna åren som präglade av teorilöshet och avsaknad av skolning.

Redaktionen har den riktiga utgångspunkten att vilja blottlägga övergångssamhällets inre rörelselagar. Utifrån förståelsen ”att varuproduktionen inte upphävs förrän med det fullt utvecklade kommunistiska samhället” (sid 6 sp 1), tar man varuanalysen som utgångspunkt för analysen av det kapitalistiska produktionssättet. Denna analys innehåller dock några oklarheter och felaktigheter som gör det svårt att följa tankegången. Jag försöker därför i korta drag redogöra för Marx' värdeteori.

I *Kapitalets* första band utgår Marx från varan och analyserar fram dess inre väsen, dess motsägelsefyllda enhet av bruksvärde och värde, och inte som redaktionen skriver:”... denna dubbla existens som bytes- och bruksvärde är varans inre väsen”(sid 8 spl). Bytesvärdet är däremot värdets framträdelseform, formen i vilken värdet uppenbarar sig. Därefter undersöker Marx det mänskliga arbetet som skapar varan. Han visar arbetets dubbelnatur, det konkreta arbetet som skapar bruksvärdet och det abstrakta, sociala arbetet som skapar värdet. Konkret och abstrakt arbete är alltså två motsägelsefyllda bestämningar av det mänskliga arbetet och existerar inte skilda från varandra.

I första kapitlets tredje och viktigaste avsnitt (Värdeformen eller bytesvärdet) återvänder han till analysen av värdets framträdelseform. I den enkla värdeformen (20 alnar linneväv är värda en rock eller 20 alnar linneväv=1 rock) visas att värdet inte kan framställas som värde utan endast genom sin motsats, nämligen i förhållandet mellan två bruksvärden. Detta utmynnar i läran om ekvivalentformens tre egendomligheter. Varans fetischkaraktär måste ses som en fjärde egendomlighet och inte som en självständig lära. Varans inre motsägelsefyllda enhet av bruksvärde och värde framträder som en enhet av bruksvärde och bytesvärde, som ett yttre förhållande mellan två ting, linneväv och rock. Det sociala väsendet (värde) förtingsligas genom sin motsats. Linnevävens värde uttrycks i rockens naturalform. Rockens naturalform gäller endast som bytesvärde. Bytesvärdet är konkret. Även på den punkten är redaktionen oklar och skriver: ”... medan bytesvärdet alltid är något abstrakt, eftersom det abstraherar från föremålets alla kvalitativa sidor.” (sid 8 sp 2)

Vidare skriver redaktionen:”... medan dess bytesvärde är bestämt av dess rent kvantitativa förhållande till ett annat föremål som det kan bytas mot”(sid 8 sp 1). Det är fel. Marx säger:

”För att uppdaga hur en varas enkla värdeuttryck ligger dolt i värdeförhållandet mellan två varor, har man närmast att betrakta denna relation alldeles oberoende av dess kvantitativa sida. I allmänhet förfar man alldeles tvärtom och ser i värderelationen endast den proportion, i vilken bestämda mängder av två varusorter gäller lika. Man förbiser, att olika tings storlek kan kvantitativt jämföras, först sedan de reducerats till samma enhet. Endast som uttryck för en och samma enhet är de lik-namniga, kommensurabla storheter.”(*Kapitalet* I, sid 44 (sv)/64 (ty))

Via den utvecklade värdeformen (bytesvärdet) och den allmänna värdeformen utvecklas den enkla värdeformen till penningformen, och penningen (det självständiggjorda bytesvärdet) ingår som en delbestämning i kapitalet (det processerande bytesvärdet, P-V-P').

Det avgörande för förståelsen av den marxistiska värdeteorin är följande:

- Arbetets dubbelnatur.
- Att den enkla värdeformen genom förvrängningen (värdet /det sociala väsendet/ framträder som tingsligt i en annan varas naturalform /bruksvärde/) innehåller det abstrakta fröet till kapitalismens alla motsättningar.
- Varans inre motsättningar mellan bruksvärdet och värdet leder fram till en yttre motsättning mellan två ting bruksvärdet-bytesvärdet (enkla värdeformen). Därifrån går rörelsen vidare till penningformen, det självständiggjorda bytesvärdet. Varan är pengarnas nödvändighet.

Jag har endast givit en skissartad beskrivning av den marxistiska värdeteorin (den kvantitativa sidan är inte alls medtagen). De fel som redaktionen begick är vanliga. Även i Dencik m fl *Marxismens politiska ekonomi* förfar man ganska släpphänt med vara-penningproblematiken och skriver: ”Vi är medvetna om att vi med dessa utelämnaden tyvärr följt en dålig tradition i den marxistiska litteraturen.” Denna ursäkt kan inte ersätta värdeteorin. Alla mer konkreta kategorier såsom kapital, mervärde osv kan inte begripas utan en insikt i den nödvändiga utveckling som värdeformen genomgår.

Artikeln övergår sedan till det sovjetiska övergångssamhällets politiska ekonomi och hävdar att den ”centrala planens direktiv kan vara nära nog lika abstrakta, innehålla i det närmaste lika få bestämmningar, som marknadens 'direktiv'”(sid 8 sp 2). Och vidare skriver man: ”det samhälleliga arbetet som framställer nyttoföremålen är inte ett kollektivt självmedvetet skapande arbete, utan är i mer eller mindre hög grad reducerat till arbete i allmänhet, till abstrakt arbete”(sid 8 sp 3). Man frågar ”vad är t ex det exakta innehållet i det under den 'centrala planen' producerade 'värdet' som det abstrakta arbetets direkta motsvarighet”. Redaktionen hittar inget svar och ”låter detta 'värde' här stå som analogi, inte som vetenskapligt begrepp” (sid 8 sp 3).

Efter min uppfattning görs det två fel. För det första jämför man den centrala planen med de kapitalistiska marknadslagarna och missar därmed en avgörande skillnad. Den centrala planen, den kan vara ”dålig” eller ”bra”, är alltid ett resultat av en mer eller mindre medveten planering, men observera trots allt en planering. De kapitalistiska marknadslagarna är däremot en produkt av ett omedvetet mänskligt handlande, som via varuproduktion och förtingsligande har växt producenterna över huvudet, vänt sig mot dem ”och förtrycker honom/ henne genom att påtrycka honom/henne bestämda former av medvetande och bestämda karaktärsmasker” (Lundkvist, *Introduktion till metoden i Kapitalet*, sid 43). Den centrala planen kan därför förändras inom systemet, inte de kapitalistiska marknadslagarna. De ytliga likheterna håller alltså inte vid en närmare betraktelse. När man skriver att ”livet på fabriken framträder... för arbetaren som ett 'uppfyllande av kvoten' eller som 'arbete' i motsättning till 'fritid'”(sid 8 sp 3), så beskriver man en realitet, men har samtidigt ett alienationsbegrepp i huvudet som härstammar från *Tyska Ideologin* och inte det förtingsligande-fetischismbegrepp som ingår i värdeteorin, som har sitt ursprung i varuproduktionen.

Det andra felet ligger i rädslan att erkänna varuproduktionens och värdelagens existens i övergångssamhället (och i Sovjetunionen). Och häri ligger ett problem, att värdelagen och varuproduktionen, fröet till det kapitalistiska produktionssättet, existerar bredvid planen, det formella medlet för arbetarklassens makt över produktionen, och hela tiden utgör den materiella basen för en möjlig kapitalistisk restauration. Stalin och hans tronföljare såg inget problem i detta faktum. Han skriver i sin polemik mot ”vänstervridna missfoster”, som ville utveckla det direkta produktutbytet:

”Dessa människor, som befinner sig himmelsvitt från marxismen, förstår synbarligen inte att pengarna ännu länge kommer att finnas kvar hos oss, ända till dess kommunismens första stadium,

det socialistiska utvecklingsstadiet, fullbordats. De förstår inte att pengarna är det instrument i den borgerliga hushållningen, som sovjetmakten tagit i sina händer och anpassat till socialismens intressen för att utveckla sovjethandeln i dess fulla omfattning och därigenom skapa betingelserna för direkt produktutbyte.” (*Leninismens problem* sid 714)

Med införandet av prestationslöner för att höja produktiviteten och den kapitalistiska bokföringen som kontrollmedel förstärktes dessa tendenser. När man kräver en systematisk höjning av arbetets produktivitet, en minskning av självkostnader, räntabilitetsprincipens giltighet och en borgerlig bokföring, kan man fråga sig om inte värdelagen till slut ändå härskar och dikterar den centrala planens karaktär. Det leder tillbaka till redaktionens misstankar om en analogi - värdelag-plan, men med en annorlunda infallsvinkel.

Jag kan inte själv ge svar på denna fråga, men menar att ett mer ”ekonomiskt” tillvägagångssätt med den marxistiska värdelagen som utgångspunkt, skulle vara ett bättre sätt att närma sig övergångssamhällets problematik, som arbetsdelningens upphävande är en del av.

TC

Svar till TC

För TC finns en motsättning mellan teori och politik. Han kan inte acceptera att vi i en teoretisk utredning av övergångssamhällets problematik hänvisar till ett politiskt dokument som Grundsatserna för en enklare framställning än vår artikel. Vi menar att vår framställning understryker Grundsatsernas centrala teser om övergångssamhället, och hänvisar därför till dem som en koncentrerad politisk formulering av vår teori om övergången till kommunismen. Att vi ”levererar fundamentet till husbygget två år efteråt” ligger det en viss sanning i. Men dels kan och bör man med gott samvete hävda vissa saker innan man lagt den fullständiga grunden för dem, och dels bygger vår artikel till stor del på det teoretiska arbete som utfördes i Förbundet under 1972.

Vad TC säger är att kampen under övergångssamhället är en kamp mellan planen och värdelagen, och att vi inte klart förmått analysera värdelagens roll – att vi på ett par ställen blandat samman värde och bytesvärde och att vi i övrigt inte utgått från värdelagen. Här pekar TC på en svag punkt i vår artikel: vi analyserar inte i vilket förhållande motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete står till värdelagen. I denna svaghet finner TC också (1) ett felaktigt planbegrepp, (2) ett felaktigt begrepp för abstrakt och konkret arbete och (3) ett felaktigt alienationsbegrepp. Vi skall ta upp dessa saker i tur och ordning.

1. Å ena sidan är den centrala planen, enligt TC, alltid något medvetet i motsats till det omedvetna mänskliga handlande som är en produkt av de kapitalistiska marknadslagarna (värdelagen). Därför kan planen som ett medvetet instrument bara ifrågasättas av värdelagens kvarlevande ”bredvid” planen, dvs inom de delar av samhällets produktion som den inte reglerar. Detta påminner om Mandels ståndpunkt, att värdelagen och varuproduktionen är upphävd inom produktionsmedelssektorn i Sovjetunionen, medan den kvarlever inom konsumtionsmedelssektorn, eftersom den senares produkter inte fördelas via planen utan byts som varor på en marknad. I vår artikel visade vi just att ett sådant motsatspar plan-marknad inte kan förklara de omedvetna, dolda rörelser som existerar inom planens område, och som tvingat fram de ekonomiska reformerna i Östeuropa.

Å andra sidan går TC i slutet av sin artikel, via ett Stalincitat, ifrån påståendet om värdelagens kvarlevande ”bredvid” planen, och frågar sig om inte den centrala planen är underkastad värdelagen. Tvånget att öka arbetets produktivitet, att sänka självkostnaderna och efterleva räntabilitetsprincipen pekar enligt TC på att värdelagen behärskar och dikterar den centrala planen. Här vänder TC upp och ned på sitt tidigare påstående om att planen i sig är marknadslagarnas motsats, och att värdelagen bara kan leva kvar vid sidan av den centrala planen. Man

kan fråga sig hur en central plan som är bestämd av värdelagen kan vara ett medvetet instrument, som TC hävdade i anslutning till sin första ståndpunkt. Två inbördes motsägande ståndpunkter står här sida vid sida i TCs inlägg.

2. TC har i första delen av sitt inlägg tagit upp abstrakt och konkret arbete och säger att de är ”två motsägelsefyllda bestämmingar av det mänskliga arbetet och existerar inte skilda ifrån varandra” och att de har sin motsvarighet i den motsägelsefulla enheten av värde och bruksvärde. Men i dessa påpekanden göms mycket mer än så. Utan något abstrakt finns inte något som kan kallas konkret. Med upphävandet av det abstrakta arbetet upphävs också det konkreta arbetet *som ekonomisk kategori*, men inte för att det mänskliga arbetet inte längre är något konkret, utan för att de ekonomiska kategorierna överhuvudtaget försvinner. För att tala med Anders Lundkvist, som TC i stort utgår ifrån: Det finns inte längre några realabstraktioner, dvs verkliga abstraktioner som med nödvändighet växt fram ur det samhällsliga livet, (*Introduktion till metoden i Kapitalet*, sid 22-25). Vad TC här säger är samtidigt felaktigt och tautologiskt, eftersom det konkreta arbetet bara upphävs i våra huvuden (dvs som ekonomisk kategori): Att tala om något konkret förutsätter naturligtvis existensen av något abstrakt. Vi tar upp detta därför att många identifierar abstrakt arbete med värdeproducerande arbete och konkret arbete med bruksvärdeproducerande arbete, och därmed gör själva begreppen abstrakt och konkret arbete överflödiga. Men det abstrakta arbetet är inte rätt och slätt värdeproducerande arbete eller socialt arbete, för i så fall hade Marx naturligtvis nöjt sig med dessa begrepp. Det abstrakta arbetet är abstrakt *för att det innehåller få bestämmingar*, och under kapitalismen är det värdet som ger arbetet denna karaktär. Det är de få bestämmingarna som gör det abstrakta abstrakt och mångfalden av bestämmingar som gör det konkreta konkret. Därför kan man, vad vi kan se, inte heller omedelbart sluta sig till att det är värdet som döljer sig bakom planens reproduktion av motsättningen abstrakt – konkret arbete. Eftersom övergången till kommunismen innebär varuproduktionens upphävande, har TC rätt i att man måste utgå från värdelagen, men vad vi hävdar är att det återstår att utreda förhållandet mellan å ena sidan planens reproduktion av motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete och å andra sidan värdelagen.

3. *Ur motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete* försöker vi sålunda härleda det omedvetna handlande som styr den centrala planen och förvandlar det döda arbetet till en främmande makt över det levande. Eftersom vi inte uttryckligen utgår från värdelagen och varufetischism och förtingsligande inte nämns, tror sig TC finna ett alienationsbegrepp från *Tyska Ideologin*, som föregår det Marx använde i *Grundrisse* och *Kapitalet*. Men detta är inte riktigt. Analysen av arbetets dubbelnatur fanns inte utvecklad i *Tyska Ideologin*. Det alienationsbegrepp som används i vår artikel är inte, som hos den ”unge Marx”, en fråga om att människan alieneras i förhållande till sitt artväsen, utan är härlett ut produktionens organisering.

Redaktionen.